МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему: **ВПЛИВ ІНСТИТУТУ ЦЕРКВИ НА СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ**

Виконав: студент 2 курсу, групи 8.0533-з-3
спеціальності 053– Психологія
Нагорний Олександр Вячеславович
Керівник: Чемодурова Ю.М., к. психол. н.,
доцент кафедри менеджменту освіти
та психології ЗОІППО
Рецензент: Мосол Н.О., к. психол. н.,
доцент кафедри психології

Запоріжжя – 2024

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології
Кафедра психології
Рівень вищої освіти магістр
Спеціальність 053 Психологія
Освітня програма Психологія

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

к.психол.н., доцент. Н.О. Губа

«____»_____2024 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТА

Нагорному Олександру Вячеславовичу

1. Тема роботи Вплив інституту церкви на становлення цінностей в підлітковому віці

керівник роботи Чемодурова Ю.М. к.психол.н., доцент кафедри менеджменту освіти та психології ЗОППО

затверджені наказом ЗНУ від «24» 09 2024 року № 1446-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз психолого-педагогічної літератури.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки: обробка наукових літературних джерел з метою розкриття сутності поняття цінностей, аналіз психологічних характеристик та порівняння формування цінностей в підлітковому віці; проведення експериментального дослідження по впливу церкви на становлення цінностей в підлітковому віці.

5. Перелік графічного матеріалу: 12 таблиць

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання Видав	Завдання прийняв
Вступ	Чемодурова Ю.М., доцент		
Розділ 1	Чемодурова Ю.М., доцент		
Розділ 2	Чемодурова Ю.М., доцент		
Розділ 3	Чемодурова Ю.М., доцент		
Висновки	Чемодурова Ю.М., доцент		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	січень –лютий 2024 р.	Виконано
2	Робота над вступом	березень 2024 р.	Виконано
3	Робота над першим розділом	квітень-травень 2024 р.	Виконано
4	Робота над другим розділом	липень 2024 р.	Виконано
5	Робота над третім розділом	червень -серпень 2024 р.	Виконано
6	Написання висновків	вересень 2024 р.	Виконано
7	Передзахист	жовтень 2024 р.	Виконано
8	Нормоконтроль	листопад 2024 р.	Виконано

Студент _____ О.В. Нагорний

Керівник роботи _____ Чемодурова Ю.М.

Нормоконтроль пройдено
Нормоконтролер _____ О. М. Гредінарова

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота магістра: 66 сторінки, 12 таблиць, 57 джерел, 5 додатків

Об'єкт дослідження: становлення цінностей в підлітковому віці

Предмет дослідження: особливості формування цінностей підлітків під впливом інституту церкви.

Мета дослідження: виявлення факторів, динаміки та специфіки становлення цінностей підлітків під впливом інституту церкви.

Гіпотеза дослідження: участь підлітків у церковному житті сприяють їхньому духовному та моральному зростанню та допомагають у становленні цінностей.

Методи дослідження. Теоретичні: вивчення наукових джерел і практичних результатів досліджень з питань формування цінностей; систематизація та інтерпретація експериментальних даних; емпіричні: модифікація методики СЦО В.І. Вуса та методика Р. Інглхарта.

Наукова новизна роботи полягає в виявленні специфіки особистісного формування цінностей підлітків під впливом інституту церкви, проведенні порівняльного аналізу ієрархії цінностей підлітків із «світських» середовищ та тих, хто відвідує церкву регулярно розширенні наукового знання про духовний аспект становлення цінностей особистості.

Результати дослідження можуть бути використанні церквами, релігійними установами, навчально-виховними закладами.

РЕЛІГІЙНІ ЦІННОСТІ, МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ЦІННОСТІ, ЦІННОСТНІ ОРІЄНТАЦІЇ, ОСОБИСТІСТЬ, ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК

SUMMARY

Nagornyi O. The Influence of the Institution of the Church on the Formation of Values in Adolescence

Object of the research: the formation of values during adolescence.

Subject of the research: the peculiarities of adolescents' value formation under the influence of the church as an institution.

The purpose of the research: to identify the factors, dynamics, and specifics of adolescents' value formation influenced by the church as an institution.

The hypothesis of the research: adolescents' participation in church life contributes to their spiritual and moral development and facilitates the formation of values.

Research methods. Theoretical: study of scientific sources and practical results of research on the formation of values; systematization and interpretation of experimental data; empirical: modification of the methodology of the PVS of V.I. Vus and the methodology of R. Inglehart.

A scientific innovation: the study identifies the specifics of personal value formation among adolescents influenced by the church as an institution, conducts a comparative analysis of the value hierarchies of adolescents from "secular" environments and those who regularly attend church, and expands scientific understanding of the spiritual aspect of personal value formation.

Research results can be used in: churches, religious institutions and educational organizations.

Keywords: religious values, moral and ethical values, value orientations, personality, spiritual development.

ЗМІСТ

ВСТУП..... 7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ 10
1.1. Теоретичний аналіз підходів до вивчення поняття цінностей у психологічній науці 10
1.2. Зміст цінностей сучасних підлітків 17
1.3. Вплив церкви на становлення цінностей підлітків 23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНСТИТУТУ ЦЕРКВИ НА СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ 30
2.1. Методика та організація дослідження 30
2.2. Характеристика методів дослідження 31
2.3. Аналіз результатів дослідження 37
РОЗДІЛ 3. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ СТАНОВЛЕННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ 50
3.1. Сучасні методи впливу інституту церкви на становлення цінностей в підлітковому віці 50
3.2. Особливості формування цінностей у підлітків при реалізації програми «Empower» 53
ВИСНОВКИ 57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ …… 60
ДОДАТКИ ….....67

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасних умовах людина змушена пристосовуватися до змін у ціннісних пріоритетах суспільства. У зв'язку з цим особливого значення набуває звернення до розуміння релігійно-духовних основ людського існування. Все більшого поширення набуває думка, що справжня цілісність особистості виникає за межами самосвідомості, через взаємодію людської свідомості з божественним началом, тобто в метаонтологічній реальності. Спроба замінити релігійні моральні основи орієнтацією на космос, державу, суспільство чи саму людину може призвести до втрати моральних орієнтирів, що в підсумку загрожує антропологічною кризою. Майбутнє людства прямо залежить від рівня духовного розвитку його членів, що робить необхідним вивчення взаємозв'язків між духовними та гуманістичними аспектами в межах єдиної ціннісної системи.

Процес формування і становлення цінностей в дитинстві є відправною точкою для формування ціннісних пріоритетів суспільства. Тому важливим завданням стає дослідження особливостей формування цінностей в підлітковому віці, зокрема в контексті формування їхньої мотиваційної сфери, моральних якостей і ціннісних орієнтацій.

Система ціннісних орієнтацій є ключовим поняттям у вивченні людини в психології. Морально-ціннісна сфера розглядається як головний аспект особистісного розвитку. Прийняття цінностей означає не тільки пізнання себе, але й створення ідеалу, моделі майбутнього та оцінку власної діяльності. Ціннісні орієнтації слід аналізувати не як окремий феномен, а в їхньому комплексному інтегрованому зв'язку з іншими аспектами людського буття. Недопустимо зводити людину до її атрибутивних характеристик або розділяти її на категорії, як-от «індивід», «особистість», «суб'єкт» чи «індивідуальність» (З.С. Карпенко, А. Маслоу, В. Франкл, та інші).

Цінності є ключовим механізмом взаємодії між людиною і суспільством, людиною і культурою. Їх важливість у соціальному розвитку особистості підкреслювали такі дослідники, як А. Адлер, А. Маслоу, Г. Олпорт, К. Роджерс, Г. Салівен, В. Франкл, Е. Фромм, К. Хорні.

На сучасному етапі психологічної науки ціннісні орієнтації розглядаються як складна ієрархічна система, що пронизує всю структуру особистості та виконує важливі функції в детермінації активності.

Сучасні наукові дослідження, що займаються вивченням проблеми формування цінностей, поглиблюють розуміння структури ціннісно-смислової сфери людини. Дослідники аналізують становлення цінностей з різних перспектив, висвітлюючи багатогранність їх функціонування в багаторівневій системі людського буття. Проте в галузі церковного впливу на формування цінностей наукові напрацювання перебувають на початковій стадії, і не всі з них є успішними. У цьому контексті особливо важливим є всебічне і комплексне вивчення факторів, що впливають на формування, розвиток і зміну ієрархічної структури цінностей в підлітковому віці.

Об'єкт дослідження: становлення цінностей в підлітковому віці

Предмет дослідження: особливості формування цінностей підлітків під впливом інституту церкви.

Мета дослідження: виявлення факторів, динаміки та специфіки становлення цінностей підлітків під впливом інституту церкви.

Гіпотеза дослідження: участь підлітків у церковному житті сприяють їхньому духовному та моральному зростанню та допомагають у становленні цінностей.

Завдання дослідження:

1. Провести теоретичний аналіз підходів до вивчення поняття «цінності особистості» у психологічній науці.

2. Емпірично дослідити особливості впливу інституту церкви на становлення цінностей підлітків.

3. Розробити та перевірити на практиці модель формування цінностей у

підлітковому віці.

Методи дослідження. Теоретичні: вивчення наукових джерел і практичних результатів досліджень з питань формування цінностей; систематизація та інтерпретація експериментальних даних; емпіричні: модифікація методики СЦО В.І. Вуса та методика Р. Інглхарта.

Наукова новизна роботи полягає в виявленні специфіки особистісного формування цінностей підлітків під впливом інституту церкви, проведенні порівняльного аналізу ієрархії цінностей підлітків із «світських» середовищ та тих, хто відвідує церкву регулярно розширенні наукового знання про духовний аспект становлення цінностей особистості.

Результати дослідження можуть бути використанні церквами, релігійними установами, навчально-виховними закладами.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

1.1. Теоретичний аналіз підходів до вивчення поняття цінностей у психологічній науці

Об’єктами дослідження філософії, соціології, психології та педагогіки є цінності та ціннісні орієнтації особистості. У психології цінності розглядаються як частина складної системи особистісних ставлень до життя та діяльності, перебуваючи між мотивацією та світоглядом. Сформовані цінності свідчать про зрілість і рівень духовного розвитку особистості. Тому їх вивчення є важливим для визначення змісту психолого-педагогічної підтримки молоді в процесі її життєвого та професійного становлення, що робить цю тему актуальною для наукових і практичних досліджень [12].

Цінності аналізуються в межах різних теоретико-методологічних підходів, кожен із яких застосовує свої концептуальні інструменти. Вони охоплюють цілі, прагнення, ідеали, норми, установки на матеріальні чи духовні цінності суспільства, а також ставлення до навколишнього середовища й факторів, що впливають на прийняття рішень. Це різноманіття підходів підкреслює необхідність уточнення поняття «цінності», їх структури, видів і місця в системі ціннісно-смислових утворень особистості [4]. З психологічної точки зору, цінності є важливою складовою особистісної структури, яка формується на основі індивідуального досвіду і визначає прийняття життєво важливих рішень. Вони відображають соціально зумовлене і вибіркове ставлення до матеріальних і духовних благ та ідеалів суспільства [9].

Термін «цінність» є широко вживаним у філософії та інших галузях науки для позначення людського, соціального та культурного значення різних явищ дійсності. За визначенням науковця П. Менцера, цінність – це те, що людина

вважає важливішим за все інше і до чого можна прагнути, ставитися з повагою та визнанням. М. Головатий зазначає, що цінності – це конкретні ідеї та погляди, через які люди задовольняють свої потреби та інтереси. М. Рокич визначає цінності як стійкі переконання, що певний спосіб поведінки чи кінцева мета існування має важливе значення з особистої точки зору, на відміну від протилежних способів або цілей. С. Возняк і В. Кононенко зазначають, що поняття «цінність» схоже на «значущість». Цінністю вважається все те, що людина може оцінювати, що є для неї важливим і значущим. Це стосується ролі, яку певне явище чи предмет відіграють у життєдіяльності людей з огляду на їхні потреби, інтереси та цілі.

Те, що для однієї людини є цінністю, інша може недооцінювати або навіть не вважати цінністю, тобто цінність завжди має суб'єктивний характер. З формальної точки зору цінності поділяються на позитивні та негативні (до яких відносяться і малоціннісні), абсолютні та відносні, суб'єктивні й об'єктивні. Залежно від змісту розрізняють речові, логічні та естетичні цінності.

Особливо важливими є індивідуальні цінності людей (особистостей), оскільки їх сума формує соціальні цінності, які є основою цінностей усього суспільства. Ієрархія індивідуальних цінностей є важливим містком між конкретною людиною і суспільством, його культурою. Це означає, що духовний світ людини та культура суспільства взаємопов'язані і взаємодіють через особистісні цінності, котрі відображаються в цінностях конкретної людини [2, 70-71].

Сукупність ієрархічно пов'язаних між собою цінностей, яка ставить людині спрямованість його життєдіяльності називають ціннісними орієнтаціями, або системою цінностей Ціннісні орієнтації є ширшим поняттям, ніж цінності, оскільки вони вказують на зв'язок між особистістю та її ціннісними настановами. Їх можна розглядати як кластери усвідомлених цінностей.

Історично поняття «цінності» розвивалося для дослідження зв’язку між індивідуальним і суспільним у свідомості людини, охоплюючи когнітивні та емоційні процеси. У радянській психології й на пострадянському просторі це поняття переважно розглядалося через призму «ставлень» та «установок». Наприклад, Н.М. Дубравська визначає ціннісні орієнтації як смислові установки, які формуються в процесі соціалізації, за допомогою понять, прийнятих у суспільстві [5].

П.В. Яремко розрізняє рівні установок — від фіксованих до вищих ціннісних орієнтацій. Фіксовані установки відповідають загальноприйнятим нормам, але можуть бути нав’язаними, тоді як ціннісні орієнтації вибираються свідомо й відповідально. Базові соціальні установки займають проміжне місце між цими рівнями. На вищому рівні ціннісні орієнтації інтегрують різні установки, відображаючи зрілість і відповідальний вибір особистості [34].

Згідно з Яремком, ціннісні орієнтації формуються лише в індивідів, які досягли певного рівня розвитку. Перехід між рівнями установок відбувається поступово: від фіксованих установок у простих ситуаціях до базових соціальних — у процесі участі в соціальній діяльності. Найвищий рівень пов’язаний із усвідомленням своєї приналежності до суспільства, культури, людства, що виявляється у ціннісних орієнтаціях і відповідній поведінці [34].

І.І. Горнар вказує на відмінність між поняттями «ціннісні орієнтації» та «установки». Вона зазначає, що головна різниця полягає у ступені узагальнення об'єкта, на який вони спрямовані. Установки відображають готовність до певної форми реагування, тоді як ціннісні орієнтації проявляються у цілях, ідеалах, життєвих планах, принципах та переконаннях. Вони формують стратегічну лінію життя людини, впливаючи на її поведінку опосередковано, на відміну від установок, які діють більш безпосередньо. Вплив цінностей на поведінку не можна звести до простої причинно-наслідкової схеми, оскільки цей процес є складним і неоднозначним. У дослідженнях установки зазвичай характеризують через їхню динамічність, зокрема енергетичні фактори, що спрямовують та стабілізують діяльність [4].

У сучасній психології помітна тенденція до чіткого розмежування понять «ціннісна орієнтація» і «мотив поведінки». Аналізуючи різні підходи, І.І. Горнар виділяє дві основні групи. Перша, названа нею «структурно-функціональною», розглядає мотиви та ціннісні орієнтації як різні рівні свідомості: мотиви — нижчий, ціннісні орієнтації — вищий. Другий підхід базується на припущенні про суттєві відмінності між мотиваційними та ціннісними компонентами свідомості [4].

Існує дискусія щодо співвідношення мотивів і ціннісних орієнтацій. Представники першого підходу, такі як А.С. Засецька, вважають, що мотиви безпосередньо пов'язані з конкретною ситуацією та діями, тоді як ціннісні орієнтації є більш абстрактними і формуються під впливом суспільно-культурного досвіду. Вони вважають, що ціннісні орієнтації займають вищий рівень у структурі свідомості. Прихильники другого підходу стверджують, що мотиви є більш індивідуальними, прагматичними та орієнтованими на реальні потреби людини, тоді як ціннісні орієнтації мають переважно соціальний характер [7].

Ціннісні орієнтації, як фундаментальні елементи особистості, формують загальну спрямованість людини. Цей аспект вивчався такими дослідниками, як А.С. Коротенко [14]. Згідно з Ю.М. Лисицею, ціннісні орієнтації відображають систему соціальних цінностей, які інтерналізуються людиною через досвід. Вони вбирають суспільні норми й цінності, перевіряються на практичність і включаються в особистісну структуру. Таким чином, ціннісні орієнтації є важливою складовою процесу засвоєння духовної культури суспільства, перетворюючи культурні цінності на стимули та мотиви людської поведінки [16].

В зарубіжній психології ціннісні орієнтації розглядають як зв’язок між соціальними цінностями та індивідуальним світоглядом особистості. Вони є спільною платформою, яка об'єднує суспільні ідеали та особистісні уявлення, пояснюючи, як соціальні цінності впливають на індивідуальне сприйняття світу.

В крос-культурній психології важливою є теорія Ф. Клакхона та Ф. Стродбека, яка досліджує культурні патерни у людських системах. Вони визначають ціннісні орієнтації як складні принципи, що координують різні мотиви людської діяльності, спрямовані на вирішення універсальних проблем. Ці орієнтації охоплюють відносини людини з природою, часом, іншими людьми, діяльністю та власним існуванням, формуючи кластери, які відображають специфіку конкретної культури [45].

Ціннісні орієнтації мають складну структуру, до якої включають когнітивний, емоційно-мотиваційний та поведінковий компоненти.

Т. Стренц виділяє кілька складових, що утворюють структуру ціннісних орієнтацій. Когнітивний компонент включає процес засвоєння соціальних знань, таких як поняття, правила, оцінки, норми, переконання, погляди, вірування та цінності. Емоційно-мотиваційний компонент визначається внутрішніми мотиваціями та особистісним значенням цінностей, що викликають позитивні емоції і формують стійке прагнення дотримуватися певних норм та правил поведінки. Діяльнісний компонент полягає в готовності до практичних дій, що відповідають ставленню до об'єктів, яке базується на когнітивному та емоційному аспектах, і включає в себе відповідні методи діяльності, вміння та навички. Формування ціннісних орієнтацій починається з емоційного оцінювання і переживання нового явища в реальності, після чого визначаються установки, потреби та мотиви особистості. Наступним етапом є раціональне оцінювання, що ґрунтується на усвідомленні мотивів і вчинків. Поведінковий компонент відображає практичну реалізацію ціннісних орієнтацій у реальній діяльності особистості з урахуванням її можливостей [63].

Виокремлюють дві основні функції ціннісних орієнтацій: сенсоутворюючу та регуляційну. Регуляційна функція передбачає формування стійкої мотиваційної структури, яка включає уявлення про бажаний і небажаний рівні життєдіяльності, а також готовність до дій з урахуванням витрат ресурсів [55].

О.О. Шмиглюк зазначає такі функції ціннісних орієнтацій:

1. Експресивна – спонукає досягати успіху, виражати власні цінності;

2. Адаптивна – допомагає задовольняти потреби відповідно до суспільних цінностей;

3. Захисна – фільтрує інформацію, що відповідає особистісним цінностям;

4. Пізнавальна – забезпечує отримання знань для підтримки особистісної цілісності;

5. Координативна – сприяє гармонізації психічних процесів [31].

Різні науковці пропонували класифікації ціннісних орієнтацій. Зокрема, одна з них базується на класифікації людських потреб: вітальних (біологічних), афіліативних (соціальних) і духовних, які формують відповідні групи ціннісних орієнтацій [36].

О. Хміляр запропонував альтернативну класифікацію культурних ціннісних орієнтацій, виділивши п’ять ключових кластерів:

1. Орієнтація у взаєминах між людьми — індивідуалістична або колективістична.

2. Ставлення до життя та часу — короткотривала чи довготривала перспектива.

3. Гендерна орієнтація — фемінна або маскулінна.

4. Ставлення до невизначеності — орієнтація, що відображає реакцію на неоднозначні ситуації.

5. Ставлення до влади — визначає, як особистість сприймає та взаємодіє з ієрархіями [27].

Свої теоретичні положення Хміляр підтвердив у масштабному порівняльно-культурному дослідженні 1970-х років. Це дослідження стало основою для подальшого вивчення таких культурних вимірів, як індивідуалізм і колективізм, і сприяло розвитку цієї тематики в зарубіжних наукових колах [27].

Американські дослідники, вивчали соціальні ціннісні орієнтації в контексті досягнення цілей. Вони визначили три основні типи орієнтацій: просоціальна, індивідуалістична та конкурентна. Просоціальна орієнтація характеризує прагнення особистості досягти як індивідуальних, так і спільних успіхів, мінімізуючи різницю в результатах. Індивідуалістична орієнтація полягає в прагненні досягти найкращого результату лише для себе без врахування досягнень інших. Конкурентна орієнтація полягає у прагненні перевершити інших, максимізуючи відносну перевагу [47].

Останнім часом на Заході зросла популярність досліджень, пов'язаних із захистом довкілля. Такі орієнтації, як енвайронменталізм або «зелена» орієнтація, набули значного поширення [14].

Інші типи ціннісних орієнтацій включають прагнення до творчості, матеріальні та гедоністичні цінності, егоцентризм, антисоціальне ставлення до праці, орієнтацію на здоровий спосіб життя тощо. Водночас ці класифікації потребують подальшого дослідження для більш детального розуміння ціннісної сфери особистості.

Аналіз наукової літератури показує, що єдиного визначення поняття «ціннісна орієнтація» досі немає, попри значну кількість досліджень у психології та педагогіці. Подальша розробка цієї тематики потребує чіткого окреслення понять, пов'язаних із цінностями, такими як «цінність», «ціннісні уявлення», «мотив», «атитюд», «структура ціннісної орієнтації» тощо.

1.2. Зміст цінностей сучасних підлітків

Перехідний характер підліткового віку робить цей період об'єктом численних дискусій у психологічних дослідженнях. Підлітки проходять фазу зміни статусу: від «дитини» до «дорослого», але протягом певного часу перебувають у проміжному стані, що поєднує риси обох культур.

Науковці виділяють дві ключові особливості підліткового періоду. По-перше, підлітковий вік є соціокультурним конструктом, сформованим під впливом культурних норм і традицій. По-друге, криза підліткового віку залежить від культурно-історичного контексту, тобто цей період слід розглядати радше як соціокультурне, ніж суто психобіологічне явище.

Етнографічні дослідження показали, що проблема переходу від дитинства до дорослості є відносно новим явищем для сучасної цивілізації. Основними темами вивчення підліткового віку є його кризовий чи безкризовий характер та психологічна наповненість цього періоду [53].

Погляди дослідників на сутність підліткового віку поділяються на кілька груп:

1. Увесь підлітковий вік є кризовим періодом.

Підлітковий період супроводжується інтенсивними фізичними та психічними змінами, які створюють значну кризу. Підлітки стикаються з великою кількістю незадоволених потреб через нестачу соціальної зрілості, що посилює їхню вразливість.

2. Підлітковий вік здебільшого стабільний, але має окремі кризові моменти.

Виділяють дві фази підліткового віку: першу, негативну, пов’язану зі зміною старих інтересів і формуванням нових, та другу, позитивну, коли виникають нові інтереси й самосприйняття. Він також акцентує увагу на «кризі незалежності» у 13 років, що проявляється у формі негативізму та спротиву контролю дорослих.

3. Підлітковий вік не завжди є кризовим.

Існують альтернативи кризовому розвитку, зокрема конструктивний тип дорослішання, який сприяє максимальному використанню потенціалу цього періоду. Деякі підлітки проходять кризу без конфліктів, хоча такий «кризовий спокій» іноді має регресивний характер, за словами А. С. Стафія, і не сприяє особистісному зростанню.

4. Складність підліткового віку зумовлена зовнішніми конфліктами.

Проблеми підлітків часто виникають через труднощі у взаємодії з дорослими та недосконаліть їхньої комунікації [59].

Таким чином, підлітковий період є багатогранним і його перебіг залежить від поєднання внутрішніх і зовнішніх факторів, культурних умов та індивідуальних особливостей.

Криза підліткового віку виникає через накопичення внутрішніх суперечностей. Підліток починає усвідомлювати, що його поточне соціальне становище не відповідає його здібностям і прагненням, що спонукає його до змін. Це створює конфлікт між наявними умовами життя та новими можливостями. Підліток прагне знайти своє місце в ширшому соціальному контексті та переглянути стосунки з найближчим оточенням. Такий стан можна назвати «включеною невключеністю» [59].

Сутність кризи підліткового періоду пояснюється через чотири підходи:

1. Біологічний підхід.

Криза пов’язана зі значними фізіологічними змінами, які вимагають переосмислення власної ідентичності. Підлітковий вік стає періодом, коли природні, інстинктивні тенденції вступають у конфлікт із соціальними вимогами. Підліток прагне задоволення нових біологічних потреб, зокрема у взаємодії з протилежною статтю, що викликає психологічну напругу [17].

2. Соціальний підхід.

Цей підхід розглядає підлітковий вік як «друге народження особистості». Криза виникає через адаптацію індивідуальної психіки до норм і цінностей суспільства. Е. Еріксон зазначав, що на формування особистості впливають не лише фізіологічні та біографічні фактори, а й культурна атмосфера та суспільні ідеї.

3. Культурно-психологічний підхід.

Основою кризи є прагнення підлітка звільнитися від дитячої залежності. Водночас важливо враховувати зв’язок між внутрішнім світом особистості та культурно-історичними умовами.

4. Когнітивний підхід.

Причиною кризи є зміни у мисленні. Підлітки починають мислити абстрактно, що змінює їхнє сприйняття світу та збільшує часову перспективу. Це вимагає адаптації до нових умов та розвитку навичок для успішного дорослішання [65].

А. Поліщук розробив концепцію, яка виділяє кілька ознак кризи:

1. Основний негативний симптомокомплекс:

Пасивне самоствердження — характеризується впертістю, негативізмом і непокорою як захист від зовнішнього впливу.

Активне самоствердження — проявляється у прагненні домінувати та задовольняти власні потреби через дратівливість, хитрощі чи зухвалу поведінку.

Байдужість до діяльності — небажання зосереджуватися на завданнях, що проявляється в лінощах і недбалості.

Ці фактори підкреслюють складність адаптації підлітків у перехідний період і необхідність розвитку їхньої самосвідомості, мислення, соціальних навичок і тілесної гармонії.

2. Другорядні симптоми кризи підліткового віку. До негативних проявів цього періоду належать такі риси, як егоїзм, агресія, жорстокість, прагматизм і обмеженість у пізнавальних інтересах.

3. Основні позитивні ознаки. Серед позитивних рис виділяються оптимізм, готовність брати на себе дорослі обов’язки, здатність до емпатії та самостійність.

4. Додаткові позитивні ознаки. Супутні позитивні якості включають гордість за власні досягнення, вміння співпрацювати з дорослими та однолітками, адекватну реакцію на успіхи й невдачі, старанність, самоконтроль, сміливість і дисциплінованість [49].

Підлітковий вік супроводжується численними конфліктними поведінковими проявами, які відображають внутрішні суперечності, пов’язані з особистісним розвитком. Серед таких проявів можна виділити кілька ключових

реакцій:

Реакція емансипації — це прагнення підлітка звільнитися від контролю та опіки дорослих. Вона часто проявляється у відмові від суспільних цінностей, що супроводжується критичним ставленням до них без пропозицій конструктивних альтернатив. Додатково до цього, формується матеріалістичний підхід до міжпоколіннєвих відносин.

Реакція групування — бажання підлітка знайти своє місце в групі однолітків. У такому колективі він отримує задоволення від взаємодії та створює референтні групи, які дозволяють йому самовизначитися і досягти самоствердження.

Хобі-реакції — захоплення певними видами діяльності, що іноді призводить до ігнорування шкільних і домашніх обов'язків [46].

Цей період є етапом значних психологічних змін і формування особистості. Розуміння ціннісних орієнтацій і вікових особливостей розвитку допомагає батькам і вихователям краще підтримувати підлітків у процесі становлення їхньої ідентичності.

Анатомо-фізіологічна перебудова організму

Фізичні та фізіологічні зміни, що відбуваються в організмі, відіграють ключову роль у розвитку особистості підлітків. Основні напрями цієї перебудови включають:

1. Фізичний розвиток - у підлітковому віці активізація гормонів росту і статевих гормонів спричиняє інтенсивне збільшення зросту та ваги. У хлопців пік «пубертатного стрибка зросту» настає близько 13 років і завершується у 15-17 років. У дівчат цей процес розпочинається та закінчується приблизно на два роки раніше. Зміни в зрості й вазі супроводжуються змінами пропорцій тіла: спочатку зростають голова та ступні, потім кінцівки, і лише згодом збільшується тулуб.

2. Статеве дозрівання - цей процес є основою більшості фізіологічних і психологічних особливостей підліткового віку. Він охоплює п'ять стадій:

Перша стадія (дитинство або інфантилізм) характеризується повільним розвитком статевої системи. У цей період статеві органи ростуть повільно, а вторинні статеві ознаки ще не з'являються. У дівчат ця стадія завершується у 8-10 років, у хлопців — у 10-13 років.

Друга стадія (гіпофізарна) є початком пубертату. Вона пов'язана з активацією гіпофіза, що стимулює початкові ознаки статевого дозрівання. У дівчат цей етап триває до 9-12 років, у хлопців — до 12-14 років.

Третя стадія — етап активізації статевих залоз. Гормони гіпофіза стимулюють вироблення стероїдних гормонів (андрогенів і естрогенів), що сприяє подальшому розвитку статевих органів і вторинних статевих ознак.

Четверта стадія супроводжується максимальним виробленням стероїдних гормонів. У дівчат вона настає у 11-13 років, у хлопців — у 12-16 років. Статеві залози досягають піку активності, завершується формування вторинних статевих ознак. У дівчат на цьому етапі з'являється менструація.

П'ята стадія означає завершення формування репродуктивної системи та повний розвиток вторинних статевих ознак. У дівчат цей етап триває з 11 до 14 років, у хлопців — з 15 до 17 років. На цьому етапі завершується ріст волосся в нижній частині живота та інші зміни, пов'язані з дозріванням [47].

Процес статевого дозрівання завершується у дівчат до 15-16 років, у хлопців — до 17-18 років, але можливі індивідуальні коливання в межах 2-3 років, особливо у дівчат. Цей етап вимагає адаптації до змін тіла, формування гендерної ідентичності та переходу до дорослої сексуальності [26].

Завершення статевого дозрівання відбувається швидше, ніж загальний фізичний і соціальний розвиток, що може призводити до дисбалансу між біологічною і психічною зрілістю. Це може спричиняти підвищену збудливість нервової системи, емоційну нестабільність і схильність до імпульсивної поведінки. Підлітки можуть болісно реагувати на критику, демонструвати свої слабкості, а також проявляти героїчні чи навіть асоціальні вчинки. Усе це створює виховні виклики, які потребують особливої уваги [13].

У підлітковому віці нервова система переживає значні зміни, які контролюють процеси статевого дозрівання. Гіпоталамо-гіпофізарна система регулює діяльність залоз внутрішньої секреції, впливаючи на психіку і поведінку підлітків. Ці зміни відбуваються поступово і відображаються на когнітивних функціях, таких як увага, сприйняття і контроль емоцій [51].

На четвертій і п’ятій стадіях активність статевих залоз зростає, що поступово відновлює контрольні функції кори мозку. У старших підлітків (14-15 років у дівчат і 15-17 років у хлопців) формується здатність до саморегуляції поведінки і психічної діяльності [31].

Молодші підлітки (10-12 років у дівчат і 11-13 років у хлопців) часто демонструють емоційну нестійкість, конфліктність, агресивність і схильність до імпульсивної поведінки. Такі реакції пояснюються активністю гормонів, які впливають на емоційну сферу.

Період статевого дозрівання є важливим етапом у становленні сексуальної ідентичності, яка стає частиною «Я-концепції». Підлітки поступово засвоюють соціально прийнятні норми сексуальної поведінки, визначають свою статеву роль і формують сексуальну ідентичність, яка охоплює фізичні, психологічні та поведінкові аспекти [39].

Підлітки проходять етап формування нового сприйняття свого фізичного «Я», що викликає підвищену увагу до власної зовнішності. Вони занепокоєні своїм виглядом і часто переживають через такі аспекти, як вага, зріст, акне або розвиток статевих ознак. Ідеали, які вони створюють щодо зовнішності хлопців і дівчат, часто перевищують реальність, що може спричиняти почуття неповноцінності, замкнутість або навіть розвиток невротичних станів [43].

Швидкість статевого дозрівання значно впливає на формування фізичного «Я» і самосвідомість підлітків. Феномен акселерації, тобто прискорений фізичний розвиток у порівнянні з попередніми поколіннями, також відіграє важливу роль у цьому процесі.

Про це явище стало відомо ще в XIX столітті (Робертс, 1876) у рамках досліджень дитячої психології. У 30-х роках XIX та на початку XX століття

антропометричні дослідження показали, що акселерація характерна для населення всіх економічно розвинених країн, сприяючи швидшому дозріванню і сповільненню процесів старіння, зокрема в інтелектуальній сфері, що розширює межі зрілого віку [65].

Різні темпи статевого дозрівання ділять підлітків на три групи:

1. Акселерати – підлітки, які фізично дозрівають раніше за однолітків.

2. Діти з оптимальним розвитком – підлітки, чий фізичний розвиток відповідає середнім віковим показникам.

3. Ретарданти – ті, хто дозріває пізніше за однолітків, зазвичай досягають фізичної зрілості на кілька років пізніше, після кризи в 13 років [54].

Підлітки, які дозрівають пізніше, часто опиняються в менш вигідному становищі. У свою чергу, акселерати виглядають старшими, отримують більше довіри та поваги від оточуючих, що дає їм ширші можливості для самореалізації. Водночас вони схильні до конформізму і менш ініціативні, на відміну від ретардантів, які, відчуваючи свою «відсталість», активно шукають соціальної уваги і часто проявляють велику соціальну активність [59].

Анатомо-фізіологічні зміни підлітків не є прямими чинниками їхнього психічного розвитку. Вони впливають опосередковано, через культурні традиції дорослішання, ставлення оточуючих і порівняння себе з іншими.

1.3. Вплив церкви на становлення цінностей підлітків

Одним із ключових чинників, які спонукають людину до певних видів діяльності, є цінності. Вони відіграють важливу роль у формуванні сенсу життя, визначенні життєвих орієнтирів і закладають духовний фундамент суспільного буття. Як зазначав М. Вебер, людська модель соціального світу завжди є ціннісною, оскільки людина неспроможна мислити в інших координатах. Будь-який аналіз такої дійсності неминуче однобічний: «пізнання культурної реальності завжди здійснюється з певного специфічного ракурсу». Тому не існує «істинного» погляду на світ, а об’єктивність дослідника проявляється в

тому, щоб, прийнявши ціннісний підхід, утримуватися від суб'єктивних суджень [5, 380]. За Вебером, цінності — це узагальнені цілі та засоби їх досягнення, які сприяють інтеграції суспільства й допомагають індивідам робити соціально схвалений вибір своєї поведінки у важливих життєвих ситуаціях. На його думку, цінності є потужним мотиватором соціальної активності та дій людини.

Ціннісні орієнтації є одним із основних компонентів мотиваційної структури особистості та основою соціальних установок. Вони слугують інструментом особистісного розвитку й самовдосконалення, створюючи унікальні механізми постановки цілей.

Для підлітків як специфічної соціокультурної групи характерна власна ієрархія ціннісних орієнтацій, яка відрізняється від інших соціальних і демографічних груп. Це зумовлено періодом становлення в різних аспектах життя. Ціннісні орієнтації відображаються у життєвих пріоритетах, які формують систему домінуючих цінностей особистості й визначають спрямованість її діяльності.

Звернення підлітків до духовних цінностей є важливим як для окремих особистостей, так і для суспільства загалом. Високий рівень духовності дозволяє людині протистояти складним суспільним змінам. Л. Сокурянська зазначає, що одним із ключових викликів для розвитку незалежної України є формування духовної основи суспільного самовизначення в умовах розвитку національної культури та впливу глобалізації. Особливе значення в цьому процесі має духовне становлення молодого покоління, яке формується під впливом суперечливих взаємодій національних і глобальних чинників.

Релігійні цінності займають особливе місце у системі загальнолюдських цінностей, оскільки протягом тривалого часу в історії людства вони тісно переплiталися із загальнолюдськими цінностями, формуючи основу моральної системи. У сучасному світі релігія більше впливає на духовне життя суспільства, ніж на політичну чи економічну сферу. Український дослідник Г. Пиріг зазначає, що християнство в історії України відігравало важливу роль у

формуванні національної ідентичності, вихованні національного характеру й розвитку унікальної духовної культури.

Дослідження ієрархії морально-етичних норм в Україні показали, що глибока віра в Бога посідає четверте місце серед таких цінностей, як доброта, чесність, порядність і підприємливість. Підлітки найбільше покладаються на родину, віру у власні сили, підтримку друзів і близьких, а також на особисту віру в Бога. Для багатьох церква стає засобом підтримки в складні моменти, допомагає зрозуміти себе, знайти сенс життя й емоційну рівновагу.

Згідно з результатами міжнародного дослідження, проведеного харківськими соціологами, підлітки визнають, що церква, релігійні норми й цінності мають значний вплив на їхнє життя і на життя суспільства в цілому. Особливу увагу приділяють регулятивній функції релігії, яка виражається через систему цінностей, норм і зразків поведінки. Ця система, спираючись на механізми контролю, покарань та заохочень, сприяє регуляції як індивідуальної, так і групової поведінки.

Згідно з проведеним дослідженням, церква позитивно впливає на такі аспекти:

Зміцнення шлюбу та гармонізація стосунків: 80% респондентів відзначили позитивний вплив, 6% вказали на відсутність впливу, і жоден не назвав його негативним.

Сприяння збільшенню народжуваності та зменшенню кількості абортів: 56.7% підтвердили позитивний вплив, 32% не вбачають такого впливу, 1.3% вказали на негативний ефект.

Гармонізація стосунків між батьками: 46.7% висловилися про позитивний вплив, 15.3% – про нейтральний, а 6% – про негативний.

Моральне виховання дітей і підлітків: 82% вказали на позитивний вплив, і жоден респондент не зазначив негативного ефекту.

Ці дані підтверджують, що церква відіграє важливу роль у формуванні моральних якостей молодого покоління та гармонізації подружніх стосунків в майбутньому. Основні принципи регуляції поведінки в християнстві викладені

в Божих заповідях, які вважаються дороговказом для віруючих у їхньому щоденному житті.

На питання «Який тип людини та її поведінки формує церква серед своїх вірян?», більшість респондентів (62%) зазначили, що це активна, ініціативна людина, яка бере участь у різних сферах суспільного життя. Ще 30% відзначили активність лише у питаннях віри та громади, але пасивність у решті сфер. Підлітки наголошують на необхідності адаптації церкви до сучасних умов: вона повинна бути актуальною та доступною, щоб стати опорою для людей у швидкому ритмі життя.

Сучасні підлітки прагнуть бачити в церкві місце підтримки, а священнослужителів – як добрих і мудрих наставників. Вони активно долучаються до позакультової діяльності: допомоги знедоленим, участі в благодійних акціях тощо. Церковні діячі це добре розуміють і намагаються вибудовувати конструктивний діалог із молодим поколінням.

Підлітки також наголошують на позитивному впливі церква на запобігання девіантній поведінці. Так, 46% вважають, що церква відіграє важливу роль у цьому. Подібної думки дотримується й український дослідник Світлана Коцюба, яка зазначає, що релігійність зменшує рівень злочинності.

Таким чином, формування релігійних цінностей є особливо важливим підлітків, які є майбутнім держави. Саме вони стають носіями та активними творцями національних традицій.

Під час аналізу відповідей підлітків були висвітлені досить цікаві й неординарні ідеї. Наприклад, один із респондентів висловив думку, що людина може віднайти себе лише тоді, коли її оточення здатне зрозуміти й підтримати як у радісні, так і в складні моменти життя. Це сприяє розвитку внутрішньої сили, необхідної для ухвалення незалежних рішень, незважаючи на зовнішній тиск чи потреби. У результаті людина досягає гармонії із собою та середовищем, яке її оточує. Таким середовищем може бути, наприклад, сім'я чи церква. Через рух, активність та постійний розвиток у підлітків формується світогляд, а відчуття потрібності хочете їм реалізувати себе в церкві. Чим

більше відповідальності їм передається, тим відповідальнішими залишаються майбутнє покоління. Головними завданнями для них в церковній громаді є творчий підхід і здатність бути рушійною силою спільноти.

Про значущість віри для повсюдного життя свідчать результати опитувань, де 67% респондентів підтвердили, що віра дозволяє уникати необдуманих вчинків. Ще 30% не визначилися, а лише 3% вважають, що релігія не впливає на їхню поведінку. Аналогічні результати отримали харківські соціологи: 58% студентів визнають, що релігія є стимулюючим фактором негативної поведінки.

Для підлітків важливо не тільки захистити обрану систему цінностей, але й інтегрувати ці цінності на особистісному рівні, формуючи власну систему моральних орієнтирів, у яких релігійні аспекти посідають важливе місце. Серед основних якостей відвідувачів церкви вони називали доброту, милосердя, щирість, любов, справедливість, скромність, розум, віру, а також чесність і вихованість.

Як соціальний інститут, церква впливає на вашу роль у духовному житті суспільства, сприяючи зміцненню моральності, на що звернули увагу і респонденти. таким чином, 77% опитаних відзначили, що релігія та церква мають значний вплив на збереження традицій і моральних норм в українському суспільстві, 14% вважають цей вплив частково значним, а 8% не цікавляться цим питанням.

Церква також виконує культуро-транслюючу функцію, яка сприяє розвитку окремих елементів культури, збереженню й передачі релігійних і культурних цінностей від покоління до покоління. Половина опитаних (49%) упевнена, що церква сприяє особистісному розвитку та залученню до культури.

Серед найважливіших соціальних інститутів у формуванні особистості підлітки виділили сім’ю (70%), освіту (61%), церкву (50%), державу (45%) та вулицю (36%) як символ випадкових обставин.

На думку підлітків, церква є великим моральним стабілізатором у суспільному житті. Це підтвердження видається логічним, оскільки більшість релігійних систем (церков) зосереджують свою увагу на подоланні людського егоїзму. Цінності, які церква прагне прищепити, здебільшого збігаються з потребами та нормами, визначеними суспільством. До них належать повага до інших, співчуття, взаємодопомога, гуманізм, а також відмова від насильства і злочинних дій.

У межах дослідження харківських соціологів було встановлено, що значна частина респондентів (66%) відзначила церкву як джерело втіхи та надії в складних життєвих обставинах. Ця особливість демонструє компенсаторну функцію церкви, яка спрямована на заповнення тих прогалин у житті людини, що викликані її обмеженістю, залежністю чи безсиллям.

Роль церкви в житті людини також виражається через її здатність задовольняти психологічні потреби: знімати емоційну напругу, забезпечувати катарсис, дарувати втіху й духовну насолоду. Крім того, церква прогресує важливу роль у формуванні світоглядного вибору особистості, сприяє збереженню суспільних традицій та цінностей. Завдяки цінностям, нормам і принципам, які розповсюджує церква, людина здатна уникати девіантної поведінки та непродуманих рішень у своєму житті.

Отже, на основі дослідження можна виявити, що церква впливає на формування таких цінностей у підлітків.

Перша група включає особистісні цінності, які задовольняють базові потреби людини. Серед них особливе місце дають сім'я, освіта та побудова кар'єри.

Друга група охоплює цінності, пов'язані із задоволенням духовних потреб особистості. До цієї категорії належать дружба, кохання, участь у церковному житті, виконання Божих заповідей, свобода віросповідання, оптимістичний погляд на життя.

Третя група включає цінності, які регламентують міжособистісні стосунки. Це повага до старших, готовність допомагають ближньому, чесність і порядність.

Формування цінностей в підлітковому віці забезпечується церквою через віру в Бога, регулярне відвідування храмів і богослужінь, здійснення щоденної молитви, святкування релігійних свят. Церковні практики та норми мають відображення в щоденній поведінці людини, виконуючи функцію морального регулятора.

РОЗДІЛ 2
ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВПЛИВУ ІНСТИТУТУ ЦЕРКВИ НА СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

2.1. Методика та організація дослідження

Значущість проблеми формування цінностей у молодого покоління для сучасного суспільства підкреслює необхідність пошуку ефективних шляхів оптимізації цього процесу. Оскільки церква, як інститут, є невід'ємною частиною сучасної культури, а суспільство покладає великі сподівання на її здатність позитивно впливати на молодь, виникає актуальна потреба у визначенні специфіки формування цінностей та світогляду підлітків.

У дослідженні ми зосередилися на аналізі впливу церкви на процес формування цінностей у підлітків.

Якість засвоєння цінностей і їхня актуалізація для особистості визначається дією трьох ключових чинників:

1. Характер сприйняття міжособистісної взаємодії:

- «Екстравертована» форма: розвиток емоційно-вольових якостей, комунікативних і організаторських здібностей.

- «Інтравертована» форма: прояви тривожності, фрустрації, стресу або конформізму.

2. Особистісні риси: індивідуальні якості та рівень інтелектуального розвитку.

3. Соціальні чинники: вплив референтних груп, засобів масової інформації, соціального оточення та авторитетних особистостей.

Час проведення дослідження липень 2024 року.

Відповідно до теми наукової роботи це були дві групи осіб підліткового віку:

- перша група підлітків, які регулярно відвідують церкву – 56 осіб;

- друга група підлітків, які не відвідують церкву на регулярній основі – 48 осіб.

Аналіз результатів дослідження проводився за такими напрямками, як порівняння ієрархії системи цінностей між підлітками, які регулярно відвідують церкву, і тими, хто її не відвідує.

Обробка отриманих емпіричних даних здійснювалася за такими підходами:

- описово-статистичний аналіз:

1. Типи цінностей — дозволяють виявити загальні тенденції розвитку ціннісно-смислової сфери у підлітків.

2. Аспекти цінностей — допомагають зрозуміти ставлення досліджуваних до різних сфер життя відповідно до робочої моделі структури цінностей.

3. Ієрархія окремих цінностей — дає змогу проаналізувати позитивні та негативні аспекти сприйняття конкретних цінностей.

- Кореляційний аналіз: особлива увага приділялася значущим зв’язкам між цінностями релігійного характеру (на яких акцентують свою діяльність релігійні установи) та іншими цінностями, а також показниками, отриманими за допомогою застосованих методик.

2.2. Характеристика методів дослідження

Перш ніж обирати методики, найбільш відповідні завданням цього дослідження, важливо розглянути деякі ключові аспекти.

У сучасній академічній освіті основні зусилля педагогів спрямовані на процес «антропологізації» цінностей, що передбачає систему взаємодії «людина — соціум». Натомість релігійне виховання орієнтується на «теологізацію», де основою є взаємозв’язок «Бог — людина — світ». Під «антропологізацією» розуміється індивідуальне сприйняття й інтеграція цінностей, тоді як «теологізація» пов’язана з їх воцерковленням, зокрема через вплив трансцендентальних і сотеріологічних чинників (благодаті Божої).

Таким чином, «антропологізація» — це суб’єктивний і однобічний процес, тоді як «теологізація» базується на залученні вищих духовних факторів. Отже, поділ на «антропологічні» (світські) та «церковні» (релігійні) цінності є умовним, оскільки обидві системи взаємодоповнюють одна одну.

Релігійний світогляд акцентує увагу на прагненні людини до Абсолюту (Бога), що проявляється у процесах саморозвитку та самовдосконалення. Це відрізняється від сучасного світського підходу, який орієнтується на самореалізацію особистості у її щоденній діяльності. Як зазначає С.Ю. Дивногорцева, релігійний підхід інтегрує емоційно-чуттєві та прагматичні цінності з релігійними, створюючи синтез прагматичного і містичного. Однак у суспільстві також спостерігається феномен псевдорелігійного світогляду, який може бути наслідком особистісних проблем, репресії власних потреб і зовнішнього проєктування внутрішніх конфліктів, що іноді виражається у зверненні до містики. За сформованого теократичного світогляду людина проектує свої релігійні переконання на всі аспекти життя, що визначає її активність і інтеграцію цінностей.

Визначення ступеня віри або релігійності особистості тісно пов’язане з тим, наскільки релігійні цінності інтегровані у загальну структуру її особистості, включно з емоційною, вольовою, характерологічною, пізнавальною та етичною сферами. Як сказано у Писанні: «Віра без діл мертва є» (1 Кор. 13, 2).

Релігія не підтримує розподіл людей за певними зовнішніми ознаками, як зазначено у Біблії: «Немає ні елліна, ні іудея, варвара, скіфа, раба, вільного, невільного, але все й у всьому — Христос» (Гал. 3, 28). Проте християнська традиція визнає поділ людей на дві групи: «церковні» (ті, хто живуть церковно-літургійним життям і активно беруть участь у релігійній діяльності) і «нецерковні» (ті, для кого церковні норми й канони не є життєвим пріоритетом). Такий поділ логічний, але його важко формалізувати через відсутність універсальних критеріїв.

Дійсно, кількість молитов чи часу, проведеного у храмі, не може визначати якість зв'язку людини з Богом, оскільки ці стосунки є суто індивідуальними. Таким чином, спроби «типологізації» віруючих людей не можуть адекватно відобразити багатогранність їхнього релігійного досвіду.

Дослідження ціннісних орієнтацій релігійної особистості не слід пов'язувати із порушеннями чи вадами особистісного розвитку, як це передбачає методика З.С. Карпенко. Етимологічний аналіз терміна «релігія» (від латинського religere — «союз людини з Богом» та religare — «возз'єднання людини з Богом») свідчить про взаємну активність у цьому процесі, де визначальна роль належить саме Богові. Релігійність не є результатом психічної діяльності людини, яка може бути обумовлена вадами особистісного розвитку. Натомість вона є наслідком дії Божої благодаті, що підтверджується біблійною тезою: «Без Мене не можете робити нічого» (Ін. 15, 5). Доречно також згадати дослідження Віктора Франкла, проведене у межах ортодоксального психоаналізу в одному з католицьких монастирів, яке підкреслює цю ідею. Водночас визначити ступінь впливу Бога на людину є неможливим з наукової точки зору.

Однак аналіз агіографічної та теологічної літератури дозволяє стверджувати, що наявність у людини певних рис, таких як: прагнення до здобуття езотеричних здібностей і духовних дарів, віра у власні духовні досягнення, забобонність, ритуалізм, залежність від прикмет, знамен, фатуму, звернення до окультних практик і магії, надмірна обрядовість і формалізм у виконанні релігійних норм, життя за «буквою закону» без усвідомлення його духовної сутності, може свідчити про викривлення та патології в духовній і моральній свідомості.

Дослідження впливу цих проявів є важливим компонентом у вивченні духовного й морального розвитку особистості. Ці аспекти були враховані нами при адаптації методики оцінки системи цінностей особистості (СЦО), розробленої В.І. Вусом, з урахуванням специфіки релігійної складової.

Детальна інформація про ціннісні аспекти, а також методики й показники, що використовуються для їх аналізу, наведена у таблиці 2.1 разом із відповідним описом.

Таблиця 2.1

Ціннісні аспекти та методи їх дослідження

Цінність (аспекти)	**Дослідницькі методики**	**Показники**
Прагматично-житейський	Методика СЦО В.І. Вуса	*1-й змістовно-орієнтаційний аспект*
	Методика Р. Інглхарта	*Цінності №1,2,4*
Соціальний	Методика СЦО В.І. Вуса	*2-й змістовно-орієнтаційний аспект*
	Методика Р. Інглхарта	*№5,8*
Громадянсько-ідеологічний	Методика СЦО В.І. Вуса	*3-й змістовно-орієнтаційний аспект*
	Методика Р. Інглхарта	*№6,7*
Пізнавальний	Методика СЦО В.І. Вуса	*4-й змістовно-орієнтаційний аспект*
	Методика Р. Інглхарта	*№3*
Етичний	Методика СЦО В.І. Вуса	*5-й змістовно-орієнтаційний аспект*
	Методика Р. Інглхарта	*№9*
Естетичний	Методика СЦО В.І. Вуса	*6-й змістовно-орієнтаційний аспект*
	Методика Р. Інглхарта	*№3*
Містичний	Методика СЦО В.І. Вуса	*7-й змістовно-орієнтаційний аспект*

Отже, для проведення дослідження обрано наступні групи методів та методик: для вивчення особливостей аксіосфери підлітків — методика СЦО В.І. Вуса, методика Р. Інглхарта.

Серед усіх доступних методик для вивчення ціннісних орієнтацій особистості найбільш підходящою для нашого дослідження є вдосконалений варіант методики СЦО В.І. Вуса (див. Додаток А):

- У цій методиці релігійні цінності, які відповідають сучасним формам ставлення особистості до релігії, виділені в окремий аспект, що дозволяє детальніше аналізувати їх специфіку.

- Аналіз цінностей здійснюється на трьох рівнях: емоційному, когнітивному та діяльнісному. Такий підхід дозволяє простежити динаміку засвоєння цінностей особистістю, а також більш глибоко розкрити її ціннісно-смислову структуру.

- Методика забезпечує можливість виявляти не тільки позитивні зміни у ціннісно-смисловій сфері, але й негативні аспекти світосприйняття, що робить її універсальною для аналізу різноманітних проявів особистості.

- Завдяки всім вищезазначеним характеристикам ця методика дозволяє сформувати повну аксіоматрицю особистості, яка відображає її ціннісну систему у всій повноті.

Методика Р.Інглхарта дає змогу дослідити орієнтацію особистості на різні групи цінностей. Відповідно до трирівневої моделі ціннісної системи особистості виділяються три основні типи орієнтації:

1. Цінності адаптації, що включають потреби у виживанні та безпеці.

2. Цінності соціалізації, які пов’язані з прагненням до соціального схвалення.

3. Цінності індивідуалізації, орієнтовані на незалежність та саморозвиток.

Методика побудована на основі вибору досліджуваними найважливіших для них цінностей із запропонованого списку. Цей список складається з дев’яти позицій, об’єднаних у три блоки (по три пункти в кожному):

1. Відсутність нужди, матеріальний достаток.

2. Родинне благополуччя.

3. Можливість інтелектуальної та творчої самореалізації.

4. Збереження сил і здоров’я.

5. Престижна робота.

6. Можливість користуватися демократичними правами і свободами.

7. Збереження порядку і стабільності в суспільстві.

8. Повага оточуючих, суспільне визнання.

9. Будівництво більш гуманного та терпимого суспільства.

Пункти списку розподіляються за групами наступним чином: пункти 1, 4, 7 відповідають цінностям адаптації, пункти 2, 5, 8 вказують на цінності соціалізації, пункти 3, 6, 9 стосуються цінностей індивідуалізації.

Досліджувані обирають найважливіші для себе варіанти, допускається вибір від одного до трьох пунктів.

Переваги методики:

- Зручність у використанні, що дозволяє легко адаптувати її до різних умов дослідження.

- Можливість застосування для групових досліджень, зокрема в специфічних умовах, таких як табір.

- Релевантність завданню дослідження, яке передбачає вивчення спрямованості особистості на різні групи цінностей.

Отримані результати дозволяють виявити вектори розвитку ціннісної системи людини. У поєднанні з аналізом особистісних особливостей ці дані допомагають глибше зрозуміти динаміку формування ціннісної системи особистості.

Таким чином, методика є ефективним інструментом для аналізу ціннісних пріоритетів та їх змін у процесі розвитку особистості.

Для того щоб сформувати повне уявлення про світогляд підлітків і відобразити його у всій багатогранності, нами був застосований метод несистематичного спостереження. Використання саме цього методу обумовлене тим, що для нашого дослідження пріоритетом не є «детальне

встановлення причинно-наслідкових зв’язків чи точний опис явищ, а створення узагальненої картини поведінки окремих індивідів або груп у конкретних умовах» [64, 32].

Таким чином, у рамках емпіричної частини дослідження застосовуватимуться наступні методи й методики:

2. Метод психологічної діагностики: удосконалений варіант методики СЦО В.І. Вуса, методика Р. Інглхарта.

3. Спостереження, яке забезпечує можливість отримання загального уявлення про особливості поведінки та ставлення підлітків у різних ситуаціях.

Цей підхід дозволяє не тільки вивчити специфіку ціннісної системи, але й зрозуміти загальну динаміку формування світогляду підлітків.

2.3. Аналіз результатів дослідження

Спостереження за досліджуваними показали, що підлітки з церковної вибірки мають значно менше вільного часу (у вихідні дні та свята вони беруть участь у церковних зібраннях, зустрічах із однолітками з церкви, канікули проводять у християнських таборах), ніж їхні однолітки, які не відвідують церкву на регулярній основі. Батьки, священники та наставники активно впливають на формування інтересів підлітків, акцентуючи важливість заповіді «Шануй батька свого та матір, і довголітнім ти будеш на землі» (Вих. 20, 12). Це формує взаємозв’язок: «повага до старших» → «молодість, краса, здоров’я».

Попри це, домінуючі цінності («мир», «повага до старших», «любов») (див. Додаток Б, таблиці 4, 6 та 8) і релігійні цінності трансцендентного аспекту у вибірці не мають достовірних кореляційних зв’язків. Це вказує на недостатню сформованість життєвих позицій підлітків і слабку інтеграцію церковних традицій у їхній світогляд.

Кореляційний аналіз показав, що на емоційно-позитивному рівні саморегуляція (за методикою оцінки емоційної зрілості) позитивно корелює з цінністю «молитва в церкві» ($r=0,57$, $p\leq0,05$). Чинник «загальна тривожність у

школі» має зворотні кореляції з цінностями «домашня молитва» (r=-0,46, p≤0,01) та «молитва в церкві» (r=-0,65, p≤0,05), але позитивно корелює з цінністю «спілкування з духовними людьми» (r=0,44, p≤0,01).

Чинник «потреба в досягненні успіху» має зворотний зв'язок із цінністю «молитва в церкві» (r=-0,50, p≤0,01). Чинник «низька фізіологічна опірність стресу» також негативно корелює з цінностями «молитва в церкві» (r=-0,49, p≤0,01) та «спілкування з духовними людьми» (r=-0,48, p≤0,01). Подібні кореляції спостерігаються і на когнітивно- та діяльнісно-позитивному рівнях. Це свідчить про те, що релігійні цінності та освіта позитивно впливають на гармонізацію особистісного розвитку. Проте церковні лідери не завжди сприймаються підлітками як однозначно позитивний фактор.

Цікавою є тенденція, виявлена на когнітивно-негативному рівні: чим нижчі показники чинників «переживання соціального стресу» (r=-0,50, p≤0,01), «страхи у стосунках з учителями» (r=-0,52, p≤0,01), «низька фізіологічна опірність стресу» (r=-0,55, p≤0,05) та «потреба у досягненні успіху» (r=-0,56, p≤0,05), тим меншої ваги надається цінності «езотерика». Це підтверджує, що саме особистісні проблеми й якість соціальних стосунків сприяють зверненню до містично-трансцендентальної сфери.

Таким чином, актуалізація цінностей у підлітків пов'язана з особливостями сімейного виховання та специфікою навчально-виховного процесу. Учні часто пов'язують модель особистісного успіху з релігійними цінностями трансцендентного аспекту, усвідомлюючи залежність успіху від церковної сфери. Релігійні цінності виступають як стрижень, навколо якого формується їхній світогляд, індивідуальна духовність і гармонізація особистісного розвитку.

Ця вибірка включає підлітків м. Запоріжжя (48 підлітків). За результатами опитування (учням пропонувалось відповісти на запитання: «Чи відвідуєте Ви церкву на регулярній основі?»), для дослідження обрали підлітків, які не залучені до діяльності церковних закладів.

У ході аналізу результатів особливу увагу приділяли ставленню досліджуваних до сфери духовно-містичних цінностей.

Обмежена кількість достовірних кореляцій між цінностями духовної орієнтації та іншими аспектами, а також результати описової статистики (див. Додаток В, таблиці 4-9) свідчать про байдужість досліджуваних до трансцендентної сфери та відсутність вираженої диференціації позитивного чи негативного ставлення до церкви.

На позитивному рівні у підлітків переважають цінності, орієнтовані на знання та самопізнання (див. Додаток В, таблиця 1). Цінності духовної орієнтації мають для них найнижчу вагу. Проте важливими (на когнітивному рівні) вони вважають такі цінності, як «масові релігійні обряди» та «спілкування з духовними наставниками». На рівні дій спостерігається вибір таких цінностей, як «спілкування з духовними людьми» та «звертання уваги на прикмети й гороскопи» (див. Додаток В, таблиці 6 та 8). Примітно, що значення цінності «масові релігійні обряди» (М=0,75) перевищує значення «спілкування з духовними наставниками» (М=0,52). Це може свідчити про усвідомлення молоддю значення Церкви як соціального інституту, але невизнання священнослужителів важливим чинником суспільного розвитку.

Ця гіпотеза підтверджується аналізом цінностей із негативною оцінкою (див. Додаток В, таблиця 2). Серед цінностей, які не є важливими (когнітивний рівень), «масові релігійні обряди» відсутні. Натомість, негативно оцінюються «спілкування з духовними наставниками» та «домашня молитва». Хоча підлітки визнають важливість «масових релігійних обрядів», вони часто сприймаються як емоційно неприйнятні та практично незначущі.

Високі позиції цінності «розвиток особистості» на емоційно-позитивному рівні та її низькі оцінки на когнітивному й діяльнісному рівнях (див. Додаток В, таблиці 4, 6 та 8) свідчать про нечіткість шляхів формування індивідуальної духовності.

Таким чином, у підлітків відсутня релігійно-теократична спрямованість у формуванні світогляду, але вони не схильні переносити особистісні проблеми в трансцендентну сферу.

У підлітків, які не відвідують регулярно церкву і є учнями загальноосвітніх навчальних закладів (надалі «світська» вибірка), виявлено достовірно вищий рівень орієнтації на цінності, пов'язані з адаптацією (зокрема, традиції, безпека та базові потреби), та нижчий рівень спрямованості на цінності самореалізації (особистісного розвитку й автономності) (див. таблиця 2.2). Цей результат можна пояснити тим, що християнство розглядає церкву та релігію, як особистий шлях людини до Бога, заснований на її індивідуальних відносинах із Ним [11-12].

Таблиця 2.2

Порівняння результатів діагностики за методикою Р. Інглхарта

№	Ціннісні типи	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей			
		M	σ	M	σ	U	p	T	p
1	Цінності адаптації	1,06	0,94	1,56	1,19	4065,0	**0,004**	4,08	**0,001**
2	Цінності соціалізації	0,95	1,01	0,77	0,94	4814,0	0,227	1,81	0,224
3	Цінності індивідуалізації	0,94	0,94	0,66	0,88	4404,5	**0,030**	2,08	**0,039**

Аналізуючи емоційну складову ціннісних орієнтацій із позитивною оцінкою (див. таблиця 2.2), було встановлено, що в учасників дослідження з «церковної» групи було значно більше емоційне схвалення цінностей, пов'язаних із етичними та містичними аспектами. Такий результат є

ефективним логічним, позачергова релігійна освіта за своєю суттю орієнтована саме на релігійно-етичні аспекти.

Водночас цінності гносеологічного та естетичного аспектів отримали більш емоційне схвалення серед підлітків зі «світської» вибірки. І це теж не стрес здивування, адже, як зазначає О. Л. Янушкявічене, система шкільної гуманістичної освіти має чітку інтелектуально-естетичну спрямованість.

Таким чином, емоційне сприйняття цінностей залежить від особливостей освітньої програми, до якої належать досліджувані, що показує специфіку впливу церковної або світської системи освіти на формування ціннісних орієнтацій.

Таблиця 2.3

Порівняння ієрархії позитивних ціннісних аспектів

№	Ціннісні аспекти	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	Прагматично-житейський	8,43	6,50	6,56	5,59	4433,0	0,059
2	Соціальний	11,01	7,10	11,77	7,13	4909,0	0,484
3	Громадянсько-ідеологічний	4,80	5,01	5,0	4,97	5197,0	0,745
4	Гносеологічний	6,84	5,58	12,14	7,19	3344,5	**0,001**
5	Етичний	5,13	4,93	3,14	3,63	3884,5	**0,001**
6	Естетичний	10,58	7,82	14,85	7,76	3550,0	**0,001**
7	Містичний	7,42	7,62	0,62	1,77	2629,0	**0,001**

Згідно з результатами, наведеними у таблиці 2.4, цінність «благополуччя в сім’ї» є значно більш емоційно прийнятною для учасників із «церковної» вибірки, що свідчить про їхню більшу емоційну залежність від сімейного впливу.

Респонденти з «церковної» вибірки демонструють значно вищу емоційну оцінку релігійних цінностей (№№ 3-6). Водночас цінність «розвиток особистості» отримує вищу оцінку від учасників зі «світської» вибірки. Цей результат можна інтерпретувати як тенденцію респондентів «церковної» вибірки спрямовувати власний особистісний розвиток у сферу містично-трансцендентального досвіду. Також це можна розцінити як більш широке розуміння особистості (включаючи духовні, моральні, етичні сторони особистості) підлітками, які відвідують церкву на регулярній основі, ніж респондентами із «світської» вибірки.

Таблиця 2.4

Порівняння домінуючих цінностей та цінностей містичного аспекту на емоційно-позитивному рівні

№	Цінності	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	Розвиток особистості	4,34	4,48	6,41	4,58	3816,5	**0,001**
2	Благополуччя у сім'ї	2,36	3,51	1,20	2,53	4551,0	**0,047**
3	Спілкування з духовними людьми	1,69	3,03	0,11	0,77	3932,5	**0,001**
4	Масові Богослужіння	2,09	3,47	0,26	1,43	3901,5	**0,001**
5	Молитва в церкві	1,37	2,76	0,15	0,28	4136,5	**0,001**
6	Домашня молитва	0,94	2,17	0,05	0,37	4267,0	**0,001**
7	Езотерика	0,16	1,07	0,05	0,13	5292,0	0,727
8	Звертати увагу на прикмети, гороскопи	0,08	0,74	0,06	0,40	5254,5	0,498
9	Заняття магією	0,10	0,693	0,08	0,45	5288,0	0,725
10	Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів	0,07	0,525	0,02	0,38	5239,0	0,296

На негативному рівні (див. таблиця 2.5) учасники «світської» вибірки менш зневажливо ставляться до цінностей естетичного та містичного аспектів. Однак, цінності соціального та етичного напрямів викликають у них значно більшу негативну реакцію, ніж у підлітків з «церковної» вибірки. Можна зробити припущення, що конфлікт поколінь підлітки з «світської» вибірки переживають більш гостро, ніж підлітки з «церковної» вибірки.

Таблиця 2.5

Порівняння ієрархії негативних ціннісних аспектів

№	Ціннісні аспекти	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	Прагматично-житейський	8,22	6,01	8,19	5,11	5156,5	0,999
2	Соціальний	6,54	5,19	9,62	5,75	3740,0	**0,001**
3	Громадянсько-ідеологічний	7,58	6,31	7,50	5,17	4905,5	0,689
4	Гносеологічний	3,83	3,89	3,48	3,70	5063,0	0,515
5	Етичний	11,40	6,80	13,50	6,26	4281,0	**0,021**
6	Естетичний	6,90	6,42	4,79	5,26	4260,5	**0,018**
7	Містичний	9,51	7,19	6,93	6,95	4187,0	**0,012**

Представники «світської» вибірки демонструють менш негативне ставлення до цінностей, пов’язаних із «заняттям магією» та «езотерикою». Серед церковних цінностей вони частіше відкидають цінність «масові Богослужіння» (див. таблиця 2.5). Це можна інтерпретувати як відсутність чіткого розрізнення позитивного і негативного щодо церковної сфери, за принципом: «задля досягнення мети всі засоби прийнятні».

Таблиця 2.6

Порівняння цінностей містичного аспекту на емоційно-негативному рівні

№	Цінності	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	Спілкування з духовними людьми	0,10	0,79	0,32	1,32	5110,0	0,123
2	Масові Богослужіння	0,05	0,55	2,26	3,87	3749,0	**0,001**
3	Молитва в церкві	0,01	0,10	0,16	1,14	5221,0	0,279
4	Домашня молитва	0,03	0,45	0,39	1,17	4764,5	**0,001**
5	Езотерика	4,00	3,93	1,44	2,76	3372,0	**0,001**
6	Звертати увагу на прикмети, гороскопи	1,20	2,30	0,40	1,66	4286,5	**0,001**
7	Заняття магією	2,73	3,56	1,34	2,41	4384,5	**0,021**
8	Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів	1,34	2,80	0,63	1,85	4776,0	0,082

На когнітивному рівні досліджувані «світської» вибірки надають значно більшого значення цінностям естетичного та пізнавального спрямування. Однак, цінності містичної сфери для них менш важливі (див. таблиця 2.7).

Таблиця 2.7

Порівняння ієрархії позитивних ціннісних аспектів

№	Ціннісні аспекти	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	Прагматично-житейський	10,98	6,29	9,59	5,43	4771,0	0,167
2	Соціальний	8,13	7,14	8,64	6,79	4726,5	0,525

Продовження таблиці 2.7

3	Громадянсько-ідеологічний	5,47	5,14	5,95	5,17	5243,5	0,517
4	Гносеологічний	6,61	6,17	11,90	7,03	2969,5	**0,001**
5	Етичний	7,56	5,38	8,43	5,71	4949,5	0,371
6	Естетичний	4,90	5,11	7,98	6,12	3748,0	**0,001**
7	Містичний	10,81	7,87	2,37	3,87	1859,5	**0,001**

Респонденти «церковної» вибірки менше цінують такі аспекти, як «молодість, краса, здоров'я», проте церковні цінності містичного характеру (№№ 2-5) для них мають вищу значущість. Це свідчить про більшу усвідомленість підлітків «церковної» вибірки щодо пріоритетності релігійних цінностей та меншу залежність від власних сил.

Цінності містичної сфери, як показують результати, наведені у таблиці 2.8, не є важливими для підлітків зі «світської» вибірки.

Таблиця 2.8

Порівняння домінуючих цінностей та цінностей містичного аспекту на когнітивно-позитивному рівні

№	Цінності	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	Молодість, краса, здоров'я	1,68	2,71	2,89	3,71	4454,5	**0,018**
2	Спілкування з духовними людьми	2,27	3,25	0,52	1,81	3577,0	**0,001**
3	Масові Богослужіння	3,10	3,76	0,75	2,58	3453,5	**0,001**
4	Молитва у храмі наодинці	1,97	3,27	0,29	1,45	3711,0	**0,001**
5	Домашня молитва	2,41	3,25	0,29	1,60	3054,0	**0,001**
6	Езотерика	0	0	0,21	1,24	5160,0	**0,018**

Продовження таблиці 2.8

7	Звертати увагу на прикмети, гороскопи	0,05	0,49	0	0	5270,0	0,395
8	Заняття магією	0,08	0,76	0,11	0,68	5224,0	0,293
9	Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів	0,08	0,53	0,15	1,14	5265,5	0,595

На діяльнісному рівні таблиця 2.9 демонструє, що для підлітків з «церковної» вибірки більш актуальною є цінність «благополуччя у сім'ї», що вказує на їхню значну залежність від сімейного впливу. Через це вони більшою мірою декларують особисту значущість релігійних цінностей (№№ 2-5), усвідомлюючи, що саме на це спрямовані зусилля.

Для підлітків зі «світської» вибірки важливішою є цінність «звертати увагу на прикмети, гороскопи». Це свідчить про певний інтерес до містично-трансцендентальної сфери, проте цей інтерес має утилітарний характер, адже прикмети та гороскопи розглядаються як знаки чи допомога «з Неба» для вирішення практичних життєвих питань.

Таблиця 2.9

Порівняння домінуючих цінностей та цінностей містичного аспекту на діяльнісно-позитивному рівні

№	Цінності	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	Благополуччя у сім'ї	3,05	3,62	1,43	2,69	3844,0	**0,001**
2	Спілкування з духовними людьми	2,08	3,26	0,65	1,83	4106,0	**0,001**
3	Масові Богослужіння	2,37	3,69	0,19	1,06	3775,5	**0,001**
4	Молитва в церкві	1,95	3,29	0,15	0,80	3721,5	**0,001**

Продовження таблиці 2.9

5	Домашня молитва	1,63	2,84	0,23	1,04	3817,5	**0,001**
6	Езотерика	0,03	0,31	0,06	0,50	5307,5	0,783
7	Звертати увагу на прикмети, гороскопи	0,06	0,76	0,86	2,09	4850,0	**0,001**
8	Заняття магією	0,04	0,41	0,10	0,56	5222,5	0,286
9	Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів	0,12	0,86	0,21	0,92	5114,5	0,131

Результати, наведені у таблиці 2.10, підтверджують закономірність впливу релігійно-етичної спрямованості навчально-виховного процесу у церковних закладах та її відсутність у загальноосвітніх закладах. Релігійні цінності (№№ 2-5) у респондентів «світської» вибірки отримали значно більш негативну оцінку. Водночас, парадоксальним є те, що підлітки з «церковної» вибірки демонструють менш негативне ставлення до цінності «зневажати інших», що може свідчити про неконгруентне сприйняття релігії (за принципом «віра без діл мертва є»).

Таблиця 2.10

Порівняння домінуючих цінностей та цінностей містичного аспекту на діяльнісно-негативному рівні

№	Цінності	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	Зневажати інших	1,42	2,49	2,55	3,21	4203,0	**0,005**
2	Спілкування з духовними людьми	0,08	0,68	0,37	1,25	4910,0	**0,006**
3	Масові Богослужіння	0,17	1,18	0,76	2,28	4689,0	**0,001**
4	Молитва в церкві	0,06	0,65	0,13	1,01	5307,5	0,783
5	Домашня молитва	0,02	0,30	0,40	1,32	4761,5	**0,001**

Продовження таблиці 2.10

6	Езотерика	3,34	3,89	3,23	3,99	4928,0	0,336
7	Звертати увагу на прикмети, гороскопи	2,03	3,06	0,89	2,07	4313,5	**0,007**
8	Заняття магією	2,47	3,25	2,11	3,02	5023,5	0,459
9	Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів	1,44	2,77	1,48	2,69	5313,5	0,959

Досліджувані «церковної» вибірки також демонструють менш негативне ставлення до цінностей етичного спрямування (див. таблиця 2.11), тоді як розбіжності в оцінці інших ціннісних аспектів не є статистично значущими.

Таблиця 2.11

Порівняння ієрархії негативних ціннісних аспектів

№	Ціннісні аспекти	«Церковна» вибірка, n=56		«Світська» вибірка, n=48		Достовірність відмінностей	
		M	σ	M	σ	U	p
1	*Прагматично-житейський*	6,27	5,65	6,87	4,89	4518,5	0,072
2	*Соціальний*	7,16	5,98	7,30	5,35	5011,5	0,481
3	*Громадянсько-ідеологічний*	8,39	5,71	7,93	6,09	5163,0	0,711
4	*Гносеологічний*	3,56	4,29	3,54	4,82	5250,5	0,853
5	*Етичний*	8,47	6,29	10,77	6,42	4289,0	0,022
6	*Естетичний*	9,58	6,43	8,04	6,46	4707,5	0,170
7	*Містичний*	9,43	7,00	9,08	6,74	5124,5	0,649

Таким чином, можна стверджувати, що релігійність і релігійні цінності є «стрижнем», навколо якого у представників «церковної» вибірки формується індивідуальна духовність. Відсутність загальноприйнятої суспільної ідеології зумовлює багатовекторність цього процесу у підлітків зі «світської» вибірки [54].

Підлітки «церковної» вибірки демонструють більш виражену залежність від сімейного та соціального впливу, що спонукає їх надавати високого значення релігійним цінностям. Проте водночас спостерігається пасивний опір цьому впливу та певне незадоволення якістю соціальних взаємодій.

Для оцінки якості засвоєння підлітками духовно-моральних цінностей, що краще перевіряються часом, вважаємо доцільним вивчити вікову динаміку ціннісних орієнтацій у процесі дорослішання.

У досліджуваних зафіксовано низькі показники цінностей, пов’язаних із соціалізацією (соціальне визнання) та індивідуалізацією (незалежність і саморозвиток), а також зниження значення цінностей морально-етичного спрямування. Це вказує на зростання проблем у соціально значущих стосунках, слабку адаптацію до сучасної молодіжної культури та реалій життя. Результати дослідження дозволяють зробити висновок, що учасники християнських рухів (особливо ті, що належать до розглянутої вибірки) мають труднощі у встановленні адекватних стосунків із оточенням.

Рівень диференціації між позитивними та негативними аспектами у церковній сфері залишається сталим [42].

РОЗДІЛ 3
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ МЕТОДИ СТАНОВЛЕННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ

3.1. Сучасні методи впливу інституту церкви на становення цінностей в підлітковому віці

У третьому розділі представлено аналіз методів, спрямованих на формування цінностей в підлітковому віці, та форм організації роботи, що використовуються в практиці церков у сучасному контексті.

Серед актуальних завдань сучасного суспільства особливе місце займає виховання духовно-моральних цінностей у підростаючого покоління. Перед церквою стоїть завдання популяризувати християнські цінності та наповнити їх позитивним змістом, відповідаючи на виклики сучасного суспільства та протистоячи секуляризації. Для цього використовуються різноманітні адаптовані форми роботи. Проте серед священнослужителів існує думка, що сучасні методи можуть спотворювати сутність і дух Церкви, адже християнські цінності часто асоціюються з незмінністю підходів до їх передачі.

Умовно віруючих можна поділити на дві групи: «релігієзнавців» (людей, що мають знання про християнство) і «релігійних» (тих, хто перебуває в духовному союзі з Богом). Церкви спрямовують свої зусилля на ознайомлення дотичних людей із вченням і цінностями християнства, вважаючи, що це сприятиме моральному розвитку. Проте результати досліджень свідчать, що через кілька років відвідування церкви підлітки, а з часом молодь, можуть втратити інтерес до церковного життя, хоча й засвоюють знання про християнське віровчення. Натомість деякі науковці доводять, що спеціально організоване навчання може сприяти цілеспрямованому розвитку духовно-моральних цінностей.

Традиційні форми роботи Церкви з підлітками включають бесіди зі наставниками, недільні школи, гуртки при церквах, підліткові табори, підліткові клуби, фестивалі, благодійні організації, тощо. Особливості та методи роботи з підлітками визначаються керівниками цих ініціатив, залежно від їхніх цілей та потреб.

Недільні школи знайомлять підлітків з історіями із Біблії, історією церкви, спільному співу. На початкових етапах роботи з підлітками велика увага приділяється взаємодії з їхніми родинами. Такий підхід, який рекомендував, зокрема, Е. Фром, дозволяє глибше впроваджувати духовні цінності, залучаючи всю сім'ю до церковного життя.

Окрім недільних шкіл, під егідою Церкви діють різноманітні гуртки, які допомагають поєднувати інтереси дітей із християнськими цінностями. На таких зустрічах підлітки вчяться взаємодіяти один з одним та опановують нові навички, які можуть бути корисними в повсякденному житті. В Україні існує багато міжнародних і національних організацій, які мають розгалужену сітку підліткових клубів, такі як: «Майбутнє України», «ССХ», «Young Life», «Awana», «Юний тесля», «Impulse» тощо. Організації мають розгалужену мережу загонів, у яких підлітки збираються щотижня. Крім того, для учасників регулярно організовуються загальні табори.

На нашу думку, важливо приділити увагу як особистісному розвитку підлітків, так і формування теократичного світогляду, щоб уникнути посилення секуляризації свідомості. Інтеграція релігії у повсюдне життя могла стати ефективним засобом духовного виховання.

Активно розвивається створення піділлткових організацій при церквах. На підліткових зустрічах обговорюють життєві теми, здійснюють зустрічі з цікавими особистостями (священнослужителями, митцями, бізнесменами, спортсменами), що завдяки молоді глибше усвідомлювати християнські цінності. Таким чином, можна сказати, що сьогодні Церква активно шукає ефективні підходи для виховання духовно-моральних цінностей у дітей та молоді. Однак варто визнати, що наразі немає чітко визначеної, комплексної

глобальної стратегії формування цих цінностей у рамках церковного життя. При створенні системи релігійного виховання важливо втратити психологічні особливості дітей і підлітків, які прагнуть гармонійно об’єднати психологічні та церковні принципи, уникаючи їх протиставлення.

Основою формального експерименту нашого дослідження стала програма «Empower», реалізована в 10-денному підлітковому таборі. Цей курс розроблено для підлітків віком 13-15 років, з призначенням виховання в їх духовно-моральних цінностях. Програма проходила апробацію влітку 2024 року в таборі для підлітків, які не відвідують церкву на регулярній основі.

Втім, істотним недоліком цієї програми є короткостроковість. Автори програми вважають головним критерієм закладення християнських цінностей. Ознайомленість підлітків із християнськими цінностями та правилами не гарантує, що ці знання знайдуть практичне втілення в їхньому повсюдному житті. Як писав В.О. Сухомлинський, «якщо хочете виховати з дитиною негідника, змалку втовкмачуйте їй моральні вироки. Вони швидко їй набриднуть, і дитина чинитиме все навпаки».

Спостереження за проявом інтересу до викладання християнських цінностей виявило зниження активності зацікавленості підлітків інтересу учнів до цих предметів, а також їхню байдужість до релігійної та етичної сфери. Як зазначав Е. Фром, сучасне суспільство не є свідком релігійного відродження, а радше перетворення любові до Бога на ніщо.

На нашу думку, таку причину викликає протиставлення «церковних» і «світських». Виховання духовності та моральності неможливо лише через свідомість, якщо вона не має «резонатора» у сфері відчуттів. Але якщо це відчуття вже є, то саме на їхній основі формується активний духовно-інтелектуальний розвиток людини.

Першочерговим завданням у роботі з підлітками є формування позитивного емоційного ставлення до церкви. Наступним кроком має стати усвідомлення підлітками, а не тільки засвоєння, важливості та значення духовно-моральних цінностей в їхніх соціальних взаємодіях. Після цього

необхідно отримати можливість отримати практичний навичок і позитивний досвід інтеграції цих цінностей у повне життя. Ці принципи лягли в основу розробки програми «Empower».

Програма враховує вікові та культурні особливості, розвиток естетичних і пізнавальних інтересів дітей, а також використовує підходи, що об'єднують концепцію Платона про триєдину природу «Істини», «Добра» і «Краси». Для досягнення мети застосовуються арт-терапія, інтерактивні методи, тимбілдинги, спортивні змагання, використання медіа-матеріалів. Результати апробації показали, що нестандартний формат викликав інтерес навіть у замкнених підлітків, дозволивши їм розкрити свої здібності.

Також програма має на меті ознайомити підлітків із морально-етичною спадщиною людства, розкрити цінності й важливість релігійної сфери, а також продемонструвати багатогранність духовного життя. Особливо важливо приділити розумінню того, що культура має як духовну, так і матеріальну сторону. Програма акцентує увагу на інтеграції релігійних цінностей у повсякденне життя. Основною метою цього етапу є:

- реалізовувати духовні цінності у своєму житті;
- аналізувати власну поведінку та життєві ситуації (моральна рефлексія);
- знаходити альтернативні способи дій;
- формувати власну життєву позицію.

Результати емпіричного дослідження, проведеного після впровадження програми «Empower», наведені нижче.

3.2. Особливості формування цінностей у підлітків при реалізації програми «Empower»

Однією з цілей табору було створення у підлітків позитивного емоційного ставлення до церкви, а також у закладенні основ сприйняття морально-духовних ідей. Для досягнення цієї мети використовувалися елементи арт-терапії, стимулювання пізнавальних інтересів і творчого мислення, пов'язаність

матеріалу з особистими інтересами підлітків. Особливу увагу приділяли демонстрації впливу духовних цінностей на всі аспекти життя підлітків, адаптуючи обсяг інформації для уникнення відторгнення. Підлітки не тільки засвоювали християнські моральні ідеали, але й практикували їх у житті, наприклад, допомагаючи один одному.

Емпіричні результати підтвердили позитивний вплив програми. Підлітки продемонстрували здатність чітко диференціювати позитивні та негативні аспекти релігії, а кореляційні аналізи показали на гармонійне ставлення до духовних цінностей та їх вплив на формування особистості. (див. Додаток Г, таблиці 4-9).

На емоційно-позитивному рівні важливість цінності «спілкування з духовними людьми» пов’язана з високими показниками фактора «інтелект». Це можна пояснити тим, що в рамках програми акцентували увагу на зв'язок між інтелектуальними інтересами підлітків і духовними цінностями. В результаті учні з вищим рівнем інтелекту продемонстрували позитивне ставлення до церкви.

Цінність «спілкування з духовними людьми» також має зв’язок із цінністю «мріяти» ($r=0,50$, $p\leq0,01$), а «домашня молитва» асоціюється зі збільшенням позитивних міжособистісних відносин ($r=0,52$, $p\leq0,01$). Цінність «молитва в церкві» корелює з рівнем саморегуляції ($r=0,65$, $p\leq0,01$), а також знижує показники «загальної тривожності» ($r=-0,67$, $p\leq0,05$) та «страху самовираження» ($r=-0,57$, $p\leq0,05$). Аналогічний зворотний зв’язок між цінністю «Масового Богослужіння» та «страхом самовираження» ($r=-0,54$, $p\leq0,01$). Це доводить, що підлітки бачать зв'язок духовних цінностей з особистісним зростанням.

На когнітивно-позитивному рівні важливість цінності «спілкування з духовними людьми» корелюється з фактором «впевненість у собі — тривожність» ($r=-0,58$, $p\leq0,01$) та з цінністю «влада закону» ($r=0,72$, $p\leq0,05$). Важливість «домашньої молитви» пов’язана з орієнтацією на соціальне

визнання (r=0,68, p≤0,05), що відображає усвідомлення підлітками важливості релігії для суспільства та їхню впевненість у собі.

Таблиця 3.12

Порівняння змін середніх значень показників релігійних цінностей містичного аспекту на позитивному рівні

№	Цінність	Емоційно-позитивний рівень			Когнітивно-позитивний рівень			Діяльнісно-позитивний рівень		
		А	Б	p	А	Б	p	А	Б	p
1	Спілкування з духовними людьми	4,42	0	**0,001**	3,68	1,48	0,081	5,16	1,05	**0,001**
2	Масові Богослужіння	2,53	0	**0,013**	5,63	0,52	**0,001**	4,58	0,76	**0,009**
3	Молитва в церкві	3,95	0	**0,002**	6,47	1,62	**0,001**	6,37	1,62	**0,001**
4	Домашня молитва	1,68	1,29	0,947	3,95	1,33	0,073	3,11	2,76	0,930

Примітки: А — до форм. експерименту; Б — після форм. експерименту. Обрахунок достовірності відмінностей здійснювався за допомогою непараметричних методів порівняння двох залежних вибірок (z-критерій).

На діяльно-позитивному рівні спілкування з духовними демонструє зворотний зв’язок із тривожністю (r=-0,51, p≤0,05) та низьку стійкість до стресу (r=-0,54, p≤0,01). «Масові Богослужіння» корелюють із рисами «стриманість — експресивність» (r=0,55, p≤0,05) та «флегматичність — активність» (r=0,65, p≤0,05), що показує про відчуття свободи під час відвідування церкви.

Підсумовуючи, включаючи релігійно-етичні дисципліни у навчання, взаємодія зі священиком і педагогом, використання арт-терапії та поєднання релігії з інтересами підлітків сприяють гармонійному ставленню учнів до релігійної сфери. Емпіричні результати підтверджують ефективність таких підходів, що погіршують формування осмисленого ставлення до етичних питань та інтеграції духовних цінностей у світогляд підлітків.

Також взаємодія з релігійною сферою приносить підліткам радість. На діяльно-позитивному рівні цінність «спілкування з духовними людьми» має достовірний зв’язок із цінностями «радість, активність» ($r=0,46$, $p\leq0,05$) і «матеріальне благополуччя» ($r=0,52$, $p \leq0,05$). Крім того, вибір цінності «домашня молитва» пов’язаний із цінністю «спілкування з друзями» ($r=0,61$, $r\leq0,01$) на емоційно-позитивному рівні.

На когнітивно-позитивному рівні також встановлено кореляцію між цінністю «наука, навчання» і цінностями «спілкування з духовними людьми» ($r=0,63$, $p\leq0,01$) та «масове Богослужіння» ($r=0,47$, $p\leq 0,05$). Це підтверджує конструктивний вплив церкви на пізнавальну сферу підлітків.

Установлені численні достовірні зв’язки між цінністю «сімейного благополуччя» та релігійними аспектами («спілкування з духовними людьми», «участь у масових богослужіннях», «роль молитви в церкві» та «домашня молитва») дозволяють зробити висновок, що ключову у формуванні релігійної свідомості досліджуваних змін є родинний вплив. У зв'язку з цим, доцільно включити в програми, спрямовані на корекцію духовно-моральної сфери підлітків, елементи роботи з батьками та сімейне консультування. Таким чином, необхідно пошук таких методів роботи, які допомогли б підліткам усвідомити значущість релігійних цінностей у контексті їх повсякденного життя. Варто більше уваги приділяти інтеграції релігійної сфери з соціальними та пізнавальними інтересами підлітків. Особливе значення при цьому має особистий приклад наставників, які повинні стати авторитетними фігурами для молоді.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичний та емпіричний аналіз проблем становлення ціннісно-смислової сфери підлітків, зокрема в контексті впливу церкви на їх розвиток. У роботі вдосконалено підходи до формування духовно-моральних цінностей у підлітків.

1. У результатах проведеного теоретичного аналізу психологічної та теологічної літератури, присвяченій аксіологічним проблемам, було визначено відмінності у підходах до дослідження ціннісно-смислової сфери людини. Основні розбіжності стосуються базових принципів: у традиційній науці дослідження базуються на системі «людина — соціум» (антропологічний підхід), тоді як у теології розглядається система «Бог — людина — світ», що фокусується на взаєминах людини.

Водночас у сучасній психології формується новий напрямок досліджень, який прагне подолати ці розбіжності шляхом інтеграції та взаємодоповнення психології і теології.

Однак недостатнє вивчення проблем духовності та духовно-моральних цінностей із позицій психології та філософії, термінологічної та методологічної розбіжності, а також слабка взаємодія теології та традиційної науки значною мірою впливають на якість церковних програм духовно-етичного спрямування. Це часто призводить до їх низької ефективності, а також навіть до негативного впливу на формування ціннісної сфери підлітків.

2. Механізм формування ціннісної системи віруючої людини (особливо підлітків, які розвивають теократичний світогляд) включає кілька етапів: емоційне переживання (чуттєвий рівень), усвідомлення значущості (когнітивний рівень) і формування особистої потреби (діяльнісний рівень) у релігійних цінностях. Цей процес посилюється впливом низки факторів, серед яких важливу роль відіграє сотеріологічний чинник (розуміння спасіння) та характер міжособистісної взаємодії.

Таким чином, дослідження акцентує увагу на необхідності інтеграції психологічних і теологічних підходів для підвищення ефективності формування духовно-моральних цінностей у підлітків.

Емпіричне визначення рівня сформованості теократичного світогляду має знизитися на ступінь інтеграції релігійних цінностей у загальну структуру особистості.

3. За результатами конституційного етапу дослідження було виокремлено кілька груп форм і методів формування цінностей підлітків, що виникають у сучасній церковній практиці.

Емпіричне дослідження дозволило проаналізувати особливості та ефективність кожного з цих методів у впливі на формування цінностей особистості підлітків. Проте отримані дані лише частково підтвердили припущення щодо позитивного впливу участі в церковному житті на духовний і моральний розвиток підлітків.

З'ясовано, що належність до церкви у має як позитивні, так і негативні наслідки. Серед позитивних ефектів можна виділити:

- чітке розрізнення підлітками позитивних і негативних аспектів у релігійній сфері;
- формування почуття відповідальності за власну поведінку в соціально-етичному контексті.

Водночас негативними наслідками є:

- антагонізм між релігійною та гуманістичною сферами у світосприйнятті підлітків, що створює проявлення в їхньому особистісному розвитку;
- зневажливе ставлення до етичної сфери або негативне ставлення до церкви, викликане перенасиченням церковним життям.

Натомість, акцент на всебічному розвитку особистості під час церковного впливу може не тільки усунути конфлікт між «церковним» і «світським» підходами, забезпечивши гармонійний розвиток, а й допомогти молоді проєктувати релігійні цінності на повсякденне життя. Проте це також може

призвести до зменшення актуальності релігійних цінностей у їхньому розвитку й формуванні світогляду, орієнтованого на антропоцентризм.

Характерною рисою формування ціннісної сфери у підлітках із теократичним світоглядом є тенденція пов'язувати особистісний розвиток із зацікавленням містично-трансцендентальною сферою. Це може як сприяти гармонізації особистісного розвитку, так і погіршити порушення у духовній і моральній свідомості.

4. Узагальнення результатів аналізу формувальних експериментів дозволяє дійти висновку, що ключовими умовами ефективного впливу церкви на ціннісну сферу підлітків є: інтеграція духовно-моральних цінностей з особистими інтересами підлітків, позитивне сприйняття взаємодій із церковною спільнотою (священнослужителем, наставником, батьками, тощо), соціальне схвалення і визнання цих цінностей, а також їх перенесення в прагматичну площину повсякденного життя. Не меншою мірою є коригувальний вплив на культуру родини, яка займає значну роль у формуванні цінностей підлітків.

Зважаючи на це, перспективи подальших досліджень використовуються такими напрямками:

- глибше вивчення впливу сімейних відносин на формування ставлення підлітків до церкви та процесу закріплення духовних цінностей;
- аналіз специфічних механізмів, які активізують інтереси особистості до містично-трансцендентальної сфери;
- дослідження особливостей формування ціннісної системи у процесі участі у церковному житті в контексті нехристиянських культур.

Ці напрями мають остаточно поглибити розуміння впливу інституту церкви на духовно-моральний розвиток підлітків і формування цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми психології. Том VI: *Психологія обдарованості: збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. Випуск 16. Київ-Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 381 с.

2. Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна: *збірник наукових праць. Серія «Психологія»*. Випуск 66. Харків, 2019. 109 с.

3. Вплив християнства на формування ціннісної сфери особистості. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2008/8_9_2008/62.pdf. (дата звернення 03.11.2024).

4. Вус. В.І. Особливості аксіогенезу підлітків у процесі релігійної освіти. *Проблеми сучасної психології:* збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. 2011. Випуск 12. С. 179-188.

5. Гуменюк О. Г. Вплив релігії на формування свідомості молоді в період трансформації суспільства. *Університетські наукові записки*. Вип. 3-4 (19-20). 2006. С. 514-518.

6. Дубовіна І. В. Формування релігійних цінностей у підлітковому віці. URL: https://journal.kdpu.edu.ua/psychology/article/view/3747/3422. (дата звернення 03.11.2024).

7. Євченко І.М., Маслюк А.М. Вплив християнських цінностей на особистісний розвиток підлітків. *Актуальні проблеми психології. Психологія обдарованості*: збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. С. 48-56. URL: http://appsychology.org.ua/data/jrn/v6/i13/7.pdf. (дата звернення 03.11.2024).

8. Журба К. А. Досвід виховання смисложиттєвих цінностей в учнів основної і старшої школи в США. *Український педагогічний журнал*. Вип. № 3. 2017. С. 70-79.

9. Карпюк Ю., Ковальська І. Розвиток ціннісно-орієнтаційної сфери підлітка як один із шляхів підвищення його психологічної культури. /*Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України.* Серія: психологічні науки. 2019. Вип. 2 (13). С. 126-135.

10. Кириченко Т. В. Діагностика ціннісних орієнтацій підлітків в умовах викликів сьогодення. *Теорія і практика сучасної психології*. Вип. 5. 2018. С. 117-122.

11. Кияшко О. О. Ціннісні орієнтації сучасних підлітків: *Збірник наукових праць*. Вип. VI. 2016. С. 56-61.

12. Клименко І.В., Бірюкова А.П. Цінностей у підлітковому віці. URL: https://sociology.knu.ua/sites/default/files/library/elopen/aktprob.19.140.pdf. (дата звернення 03.11.2024).

13. Краєва О. А. Подолання кризи ідентичності в підлітковому віці : монографія. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. 218 с.

14. Матяж С. В., Березянська А. О. Класифікація цінностей та ціннісних орієнтацій особистості. *Наукові праці. Соціологія*. Вип. 213. Том 225. С. 27-30.

15. Прищепа С. М. Життєві цінності у дітей підліткового віку: сутність та особливості. *Інноваційна педагогіка. Теорія і методика виховання*. Вип. 12. 2019. С. 162-165.

16. Психологічні закономірності розвитку духовності особистості: монографія / М.Й. Боришевський, О.В. Шевченко, Н.Д. Володарська та ін. За загальною редакцією М.Й. Боришевського. Київ: Педагогічна думка, 2011. 200 с.

17. Психологія розвитку особистості у підлітковому та ранньому юнацькому віці: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Н.О. Гончарова, Ю.Л. Горбенко, Ю.І. Калюжна, В.А. Лавріненко, М.М. Мельничук, О.Г. Мирошник, Н.М. Мишко, В.Ф. Моргун, Л.Г. Перетятько, М.М. Рева, К.В. Седих, М.М. Тесленко, І.Г. Тітов, Т.Є. Тітова, А.С. Харченко, Н.О. Чайкіна, Т.А. Яновська ; за ред. К.В. Седих. Полтава : Астрая, 2018. 342 с.

28. Пташник-Середюк О. Релігія в системі цінностей орієнтацій студентської молоді. *Вісник Львівського університету*. *Серія філос.-політолог. студії*. Випуск 20. 2018. С. 79-86.

19. Романюк Л.В. Становлення цінностей в юнацькому віці шляхом особистісного самовизначення. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2008/8_9_2008/67.pdf. (дата звернення 03.11.2024).

20. Смисложиттєві цінності сучасних підлітків в умовах євроінтеграційного поступу України: монографія / Журба К. О. (ред.), Бех І. Д., Докукіна О. М., Федоренко С. В., Шкільна І. М. Кропивницький: Імекс-ЛТД, 2022. 155 с.

21. Фляркoвська О.В. Ціннісні орієнтації у підлітковому віці. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Педагогіка, соціальна робота». Випуск 26. С. 221-224.

22. Формування професійно-ціннісних орієнтацій учнів до трудової діяльності в умовах сучасного освітнього середовища: монографія / З.В. Охріменко, О. Л. Морін, А. М. Шевенко, Д. О. Закатнов, М. І. Піддячий; за ред. З. В. Охріменко. Київ, 2022. 152 с.

23. Харевич І.І. Роль сучасної католицької церкви у формуванні морально-ціннісних й етичних орієнтацій дітей, молоді, дорослих. *Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи*. Вип. 1 (21). 2022. С. 125-134.

24. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Бєляєва І. І. та ін. Київ, 2016. –200 с.

25. Цінність життя підлітка: світоглядні орієнтири: Монографія / В.М. Шахрай (Ред.), Т.Ф. Алєксєєнко, Л.В. Гончар, Л.В. Канішевська, Р.В. Малиношевський. Київ, 2019. 136 с.

26. Щербата М. Вплив релігії на процес формування національної ідентичності українців та особливості його відображення у працях С. Томашівського. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип. 21. 2009. С. 49-52.

27. Adolescence as a life phase with specific emphasis on early-adolescence. *University of Pretoria etd*: Motepe, 2006. P. 185-252. URL: https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/29211/04chapter4.pdf?sequence=5. (дата звернення 03.11.2024).

28. Aldridge J. M., McLure F. Investigating the influence of the school climate of church-based schools on students' moral identity development and hope for the future. *Learning Environments Research*. 2024. URL: http://surl.li/qpfthx. (дата звернення 03.11.2024).

29. Blum R., Henry D., Jessee C., Martinez M., Moore A.-M. S., Singla A., Thomsen S. Connectedness, Positive Values and Contributions to Society: three building blocks of adolescent well-being. 28 February, 2021. URL: http://surl.li/xzgfrr (дата звернення 03.11.2024).

30. Bridges L.J., Moore K.A. Religion and Spirituality in Childhood and Adolescence. Child Trends. January, 2002. 62 p. URL: http://surl.li/prvjlj (дата звернення 03.11.2024).

31. Ciarrochi J., Heaven P. C. L. Religious Values and the Development of Trait Hope and Self-Esteem in Adolescents. *Journal for the Scientific Study of Religion*. Vol. 51(4). 2012. P. 676–688.

32. Contreras Giardiello B. L. Exploring the Evolution of Religious Beliefs and Experiences: A Developmental Perspective from Adolescence to Adulthood. *Part of the Development Studies Commons, and the Religion Commons*. Whittier College April. 2024. URL: http://surl.li/tpggtm . (дата звернення 03.11.2024).

33. Eggebeen D., Dew J. The role of religion in adolescence for family formation in young adulthood. *NIH Public Access Author Manuscript*. February 1, Vol. 71 (1). 2009. P. 108-121. URL: http://surl.li/ugyzuj (дата звернення 03.11.2024).

34. Goodman M. A., Dyer W. J. How does religious faith impact positive youth outcomes. *Religions*. 2023. Vol. 14. 11 p. URL: http://surl.li/cmtzdp (дата звернення 03.11.2024).

35. Hardy S.A., Nelson J. M., Moore J. P.. King P.E. Processes of Religious and Spiritual Influence in Adolescence: A Systematic Review of 30 Years of Research. *Journal of research on adolescence*. June, 2019. P. 1–22.

46. Jovkovska A., Barakoska A. The role of education in the formation of values and value orientations among adolescents. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*. Vol. 2, No.2. 2024. URL: https://www.ijcrsee.com/index.php/ijcrsee/article/view/137/143. (дата звернення 03.11.2024).

37. Kipp A., Hoffman H. Influence of Adolescent Religious Experiences on Faith Decisions in College *Journal of Religion & Society.* Vol. 24. 2022. P. 1-15.

38. Kurucay. Y. A study in the impact of religion on the meaning of life in adolescents. *The Journal of International Social Research*. Vol. 13, March, 2020. Issue 69. P. 809-818.

39. Kuriakose M., Shaji E. Parental influence in the formation and sustenance of spiritual attitude in Christian adolescents. *The International Journal of Indian Psychology*. Volume 7, Issue 4, October-December, 2019. P. 327-335.

40. Kuttner J. F. Nurturing Ethical Values in The 21st Century Adolescent. Forum on Public Policy. 18 p. URL: https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ864759.pdf. (дата звернення 03.11.2024).

41. Maarman, G. J., Lamont-Mbawuli, K. Adolescents in the south African context: the roles of the church, spirituality and mentorship programmes in promoting motivation to overcome disadvantage. *African Journal of Social Work.* Vol. 11(2). 2021. P. 85-95.

42. Martinez I., Fernando Garcia J. Impact of Parenting Styles on Adolescents' Self-Esteem and Internalization of Values in Spain. *The Spanish Journal of Psychology*. Vol. 10, No. 2. 2007. P. 338-348.

43. McMurdie C.A., Dollahite D.C., Hardy S.A. Adolescent and Parent Perceptions of the Influence of Religious Belief and Practice. *Journal of Psychology and Christianity*. Brigham Young University. Vol. 32, No.3. 2013. P. 192-205. URL: https://scholarsarchive.byu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5936&context=facpub. (дата звернення 03.11.2024).

44. Mwangi N. W.,James Dr M. Wambugu Dr. J. What is the extent of the church's influence on behavior change among adolescent students in catholic secondary schools of murang'a east sub-county in the presence of social media? *The international journal of humanities and social studies*. Vol 11, Issue 7.July, 2023. P. 40-46.

45. Pajevic I., Hasanovic M., Delic A. The influence of religions moral beliefs on adolescents' mental stability. University Clinical Centre Tuzla. *Psychiatria Danubina.* Vol. 19, No. 3. 2007. P. 173–183. URL: https://www.researchgate.net/publication/5931332_The_influence_of_religious_moral_beliefs_on_adolescents'_mental_stability. (дата звернення 03.11.2024).

46. Petro M.R., Rich E. G., Roman C. E., Roman N. V. The effect of religion on parenting in order to guide parents in the way they parent: a systematic review. University of the Western Cape Research Repository. *Journal of Spirituality in Mental Health.* URL: https://core.ac.uk/download/pdf/145190165.pdf. (дата звернення 03.11.2024).

47. Pew Research Center. The Whys and Hows of Generations Research. September 3, 2015. 16 p. URL: http://surl.li/tradtt (дата звернення 03.11.2024).

48. Razumkov centre. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000-2021рр. *Інформаційні матеріали*. Київ, 2021. 172 с.

49. Razumkov centre Війна і церква. Церковно-релігійна ситуація в Україні 2022 р. *Інформаційні матеріали*. Київ, 2022. 124 с.

50. Pandi S.E., Gainau M.S., Kabanga L., Karetji N E.A.Y. Strengthening Christian Values In The Formation Of Adolescent Identity At Gloria Sentani High School. *Abdi Masyarakat*. Vol. 6, No. 1. Juni, 2024. P. 51-57.

51. Rantzou, M., Mpellou, E. The Religiosity Behavior of Adolescence Case Study in Greece. *Creative Education*. 2021. Vol. 12. P. 797-808.

52. Regnerus M., Smith C. Fritsch M. Religion in the lives of American adolescents: a review of the literature. *A Research Report of the National Study of Youth and Religion*. Number 3. 54 p.

53. Roehlkepartain E. C., Scales P. C. Youth development in congregations: an exploration of the potential and barriers. Search Institute, 1995. 96 p.

54. Sugiarti R, Erlangga E., Suhariadi F., Winta M. V. I., Pribadi A.S. The influence of parenting on building character in adolescents. *Journal Heliyon*. 2022. Vol. 8. URL: http://surl.li/bbbgzj (дата звернення 03.11.2024).

55. The Influence of Religious Guidance on Adolescent Emotional Control at the Pekanbaru Class II Children's Special Development Institute. *Jurnal Bimbingan dan Konseling Islam*. Desember, Vol. 12, No. 2.2022. P. 144-154.

56. Thomas M. Parent and peer influences: their role in predicting adolescent moral values and delinquent behavior. *For the Degree of Master of Science*: thesis: April. Colorado State University. Colorado, 2011. 79 p. URL: https://api.mountainscholar.org/server/api/core/bitstreams/6495f842-ceaa-4036-a18e-e378b91baec4/content. (дата звернення 03.11.2024).

57. Values, Religion, and Culture in Adolescent Development. Cambridge University Press. Edited by Trommsdorff G., Chen X. URL: https://assets.cambridge.org/97811070/14251/frontmatter/9781107014251_frontmatter.pdf. (дата звернення 03.11.2024).

ДОДАТКИ

Додаток А

Варіант методики СЦО В.І. Вуса

Всебічний розвиток особистості: захоплюватись мистецтвом, спортом, музикою (67)	Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, приписів (78)
Мир (35)	Розумова праця (25)
Влада закону (57)	Героїзм, рятувати (55)
Вуличні «тусовки» (64)	Піклування про дітей (15)
Прагнення мати все саме наймодніше (66)	Звертати увагу на прикмети, знамення долі, гороскопи (74)
Неблагополуччя у сім'ї, думати тільки за себе (14)	Підкоряти будь-кого своїй владі, маніпулювати ким-небудь (24)
Участь у масових Богослужіннях (73)	Байдужість, нічим не цікавитись (46)
Активна участьу політичних акціях (33)	Відчувати красу, цінувати та розуміти мистецтво (65)
Розумітися на техніці (27)	Спілкування з друзями (44)
Дружба, романтика, кохання (23)	Матеріальне благополуччя (17)
Неповага до старших (54)	Домашня молитва (77)
Визнання, отримувати нагороди (21)	Вивчати та застосовувати магію (76)
Спілкування з потойбічним світом, езотерика (72)	Жити одним моментом, довільність поведінки (52)
Сумувати, пасивність(12)	Зневажати інших (56)
Цікавитись усім, допитливість (45)	Мріяти (42)
Влада криміналу(58)	Байдужість до політики (32)
Руйнувати(26)	Цікавитись політикою (31)
Наукові бесіди, зібрання (43)	Молитва в церкві (75)
Відпочинок на природі (48)	Розгульне життя (62)
Радіти, активність (11)	Відвідувати музеї, виставки (63)
Допомога старшим, літнім людям (53)	Захоплення сучасними фільмами, журналами(38)
Пам'ять про померлих, пошана (16)	Благополуччя, підтримка у сім'ї (13)
Молодість, краса, здоров'я (61)	Досягти успіху в житті (51)
Планувати (41)	Наука, навчання (47)
Бути наодинці (22)	Будь-що вигравати (18)
Гроші, багатство (28)	Війна (36)
Несприйняття масових політичних акцій (34)	Спілкування з духовно мудрими людьми(71)
Цікавитись життям суспільства (37)	Ходити на концерти, дискотеки(68)

Додаток Б

Кількісні результати дослідження серед підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка)

Таблиця 1

Ієрархія позитивних ціннісних аспектів підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Рівень	Ж	С	Гр.	Г	Ет.	Ес.	М
1	Емоційний	8,43	11,01	4,80	6,84	5,13	10,58	7,42
2	Когнітивний	10,98	8,13	5,47	6,61	7,56	4,90	10,81
3	Діяльнісний	9,43	9,36	4,70	7,56	5,54	7,95	9,04

Таблиця 2

Ієрархія негативних ціннісних аспектів підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Рівень	Ж	С	Гр.	Г	Ет.	Ес.	М
1	Емоційний	8,22	6,54	7,58	3,83	11,40	6,90	9,51
2	Когнітивний	5,64	8,43	8,09	3,70	7,11	11,38	9,24
3	Діяльнісний	6,27	7,16	8,39	3,56	8,47	9,58	9,43

Таблиця 3

Результати діагностики ціннісних типів (за методикою Р. Інглхарта, підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Ціннісний тип	M	σ
1	Цінності адаптації	1,06	0,94
2	Цінності соціалізації	0,95	1,01
3	Цінності індивідуалізації	0,94	0,94

Таблиця 4

Ранжування цінностей на емоційно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Цінність	M	σ
1	Розвиток особистості	4,34	4,48
2	Любов	4,32	3,97
3	Мир	3,62	4,42
4	Відпочинок	3,06	3,22
5	Благополуччя у сім'ї	2,36	3,51
6	Нагороди, визнання	2,34	3,34
7	Радість, активність	2,26	2,90

Продовження таблиці 4

8	Повага до старших	2,23	2,85
9	Молодість, краса, здоров'я	2,19	2,89
10	**Масові Богослужіння**	2,09	3,47

Таблиця 5

Ранжування цінностей на емоційно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Цінність	M	σ
1	Неблагополуччя у сім'ї	4,03	4,17
2	*Езотерика*	4,00	3,93
3	Неповага до старших	3,70	4,05
4	Руйнувати	3,06	3,22
5	Влада криміналу	2,95	3,38
6	Війна	2,81	3,32
7	*Заняття магією*	2,73	3,56
8	Пасивність	2,48	3,47
9	Вуличні «тусовки»	2,18	3,46
10	«Розгульне» життя	1,83	2,89

Таблиця 6

Ранжування цінностей на когнітивно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Цінність	M	σ
1	Мир	4,20	4,49
2	Повага до старших	3,25	3,41
3	Любов	3,22	3,84
4	**Масові Богослужіння**	3,10	3,76
5	Пам'ять про померлих	2,92	3,41
6	Благополуччя у сім'ї	2,92	3,67
7	**Домашня молитва**	2,41	3,24
8	Піклування про дітей	2,38	3,06
9	**Спілкування з духовними людьми**	2,27	3,25
10	**Молитва в церкві**	1,97	3,26

Таблиця 7

Ранжування цінностей на когнітивно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Цінність	M	σ
1	Вуличні «тусовки»	3,12	4,08
2	Слідування моді	2,80	3,97
3	Концерти, дискотеки	2,69	3,65

Продовження таблиці 7

4	*Заняття магією*	2,55	3,39
5	*Езотерика*	2,47	3,49
6	Багатство	2,35	3,60
7	Руйнувати	2,12	3,25
8	Вигравати	2,03	3,32
9	«Розгульне» життя	1,96	2,95
10	Влада криміналу	1,91	3,31

Таблиця 8

Ранжування цінностей на діяльнісно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Цінність	M	σ
1	Любов	3,61	3,89
2	Мир	3,43	4,25
3	Благополуччя у сім'ї	3,05	3,61
4	Розвиток особистості	2,62	3,82
5	**Масові Богослужіння**	2,37	3,68
6	**Спілкування з духовними людьми**	2,08	3,26
7	Молодість, краса, здоров'я	1,96	3,00
8	**Молитва в церкві**	1,95	3,29
9	Повага до старших	1,94	3,00
10	Відпочинок	1,94	3,04

Таблиця 9

Ранжування цінностей на діяльнісно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву («церковна» вибірка), n=56

№	Цінність	M	σ
1	Війна	3,39	3,90
2	*Езотерика*	3,34	3,89
3	Влада криміналу	2,53	3,45
4	Вуличні «тусовки»	2,53	3,76
5	*Заняття магією*	2,47	3,25
6	Руйнувати	2,47	3,05
7	«Розгульне» життя	2,43	3,27
8	Неблагополуччя у сім'ї	2,41	3,50
9	Концерти, дискотеки	2,12	3,27
10	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	2,03	3,06

Додаток В

Кількісні результати дослідження серед підлітків, які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка)

Таблиця 1

Ієрархія позитивних ціннісних аспектів підлітків, які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Рівень	Ж	С	Гр.	Г	Ет.	Ес.	М
1	Емоційний	6,56	11,77	5,00	12,14	3,14	14,85	0,62
2	Когнітивний	9,59	8,64	5,95	11,90	8,43	7,98	2,37
3	Діяльнісний	7,41	9,59	5,88	12,11	7,53	8,08	2,19

Таблиця 2

Ієрархія негативних ціннісних аспектів підлітків, які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Рівень	Ж	С	Гр.	Г	Ет.	Ес.	М
1	Емоційний	8,19	9,62	7,50	3,48	13,50	4,79	6,93
2	Когнітивний	6,00	8,35	8,08	4,27	7,72	8,83	9,69
3	Діяльнісний	6,87	7,30	7,93	3,54	10,77	8,04	9,08

Таблиця 3

Результати діагностики ціннісних типів (за методикою Р. Інглхарта, підлітків, які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Ціннісний тип	M	σ
1	Цінності адаптації	1,56	1,19
2	Цінності соціалізації	0,77	0,94
3	Цінності індивідуалізації	0,66	0,88

Таблиця 4

Ранжування цінностей на емоційно-позитивному рівні підлітків, які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Цінність	M	σ
1	Розвиток особистості	6,53	4,51
2	Любов	4,50	4,11
3	Мир	3,91	4,57
4	Відпочинок	3,73	3,33
5	Радість, активність	3,34	3,25
6	Спілкування з друзями	2,75	3,03
7	Мріяти	2,66	3,34

Продовження таблиці 4

8	Молодість, краса, здоров'я	2,34	2,94
9	Допитливість	2,23	3,17
10	Вуличні «тусовки»	1,91	3,40

Таблиця 5

Ранжування цінностей на емоційно-негативному рівні підлітків,

які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Цінність	M	σ
1	Неповага до старших	4,23	4,14
2	Неблагополуччя у сім'ї	4,20	4,13
3	Руйнувати	3,43	3,28
4	Пасивність	3,20	3,81
5	Перебувати наодинці	3,11	3,79
6	Війна	3,09	3,68
7	Зневажати інших	2,77	3,05
8	Підкорювати, маніпулювати	2,73	3,03
9	Влада закону	2,45	4,12
10	Байдужість	2,45	2,96
11	**Масові Богослужіння**	2,26	3,87

Таблиця 6

Ранжування цінностей на когнітивно-позитивному рівні підлітків,

які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Цінність	M	σ
1	Мир	4,20	4,49
2	Повага до старших	3,25	3,41
3	Любов	3,22	3,84
4	**Масові Богослужіння**	3,10	3,76
5	Пам'ять про померлих	2,92	3,41
6	Благополуччя у сім'ї	2,92	3,67
7	**Домашня молитва**	2,41	3,24
8	Піклування про дітей	2,38	3,06
9	**Спілкування з духовними людьми**	2,27	3,25
10	**Молитва в церкві**	1,97	3,26

Таблиця 7

Ранжування цінностей на когнітивно-негативному рівні підлітків,

які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Цінність	M	σ
1	Мир	3,52	с
2	Любов	3,52	4,04

Продовження таблиці 7

3	Повага до старших	3,43	3,90
4	Пам’ять про померлих	3,34	3,98
5	Молодість, краса, здоров’я	2,89	3,71
6	Досягти успіху у житті	2,48	3,22
7	Спілкування з друзями	2,45	3,13
8	Благополуччя у сім’ї	2,11	2,63
9	Допитливість	2,09	3,44
10	Радість, активність	1,95	3,22
11	**Масові Богослужіння**	0,75	2,58
12	**Спілкування з духовними людьми**	0,52	1,81

Таблиця 8

Ранжування цінностей на діяльнісно-позитивному рівні підлітків, які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Цінність	M	σ
1	Мир	3,20	4,50
2	Молодість, краса, здоров’я	2,82	3,49
3	Любов	2,68	3,77
4	Досягти успіху у житті	2,43	3,46
5	Допитливість	2,41	3,54
6	Повага до старших	2,41	3,30
7	Відпочинок	1,95	3,11
8	Пам’ять про померлих	1,91	4,34
9	Планувати	1,89	3,12
10	Наука, навчання	1,89	3,11
11	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	0,86	2,09
12	**Спілкування з духовними людьми**	-	-

Таблиця 9

Ранжування цінностей на діяльнісно-негативному рівні підлітків, які регулярно не відвідують церкву («світська» вибірка), n=48

№	Цінність	M	σ
1	Пасивність	3,30	3,38
2	*Езотерика*	3,23	3,99
3	Війна	3,18	3,76
4	«Розгульне» життя	3,05	3,76
5	Зневажати інших	2,55	3,21
6	Влада криміналу	2,52	3,40
7	Руйнувати	2,52	3,30

8	Неповага до старших	2,48	3,62

Продовження таблиці 9

9	Вуличні «тусовки»	2,39	3,96
10	Байдужість	2,11	2,87
11	**Масові Богослужіння**	0,76	2,28

Додаток Г

Кількісні результати дослідження серед підлітків, за результатами апробації програми «Empower»

Таблиця 1

Ієрархія позитивних ціннісних аспектів підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Рівень	Ж	С	Гр.	Г	Ет.	Ес.	М
1	Емоційний	7,23	17,05	5,17	3,00	5,82	6,94	9,82
2	Когнітивний	9,41	15,76	3,05	5,70	7,47	3,47	9,88
3	Діяльнісний	10,11	18,41	2,70	5,17	6,23	3,70	8,17

Таблиця 2

Ієрархія негативних ціннісних аспектів підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Рівень	Ж	С	Гр.	Г	Ет.	Ес.	М
1	Емоційний	4,17	5,58	8,35	4,47	9,52	11,82	11,05
2	Когнітивний	7,11	5,58	7,76	4,23	10,00	8,94	10,85
3	Діяльнісний	7,41	6,23	9,11	4,23	9,64	9,23	8,76

Таблиця 3

Результати діагностики ціннісних типів (за методикою Р. Інглхарта, підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Ціннісний тип	M	σ
1	Цінності соціалізації	1,35	0,70
2	Цінності адаптації	1,00	0,70
3	Цінності індивідуалізації	0,35	0,60

Таблиця 4

Ранжування цінностей на емоційно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Цінність	M	σ
1	Любов, дружба	4,88	4,27
2	Багатство	4,88	4,51
3	Нагороди, визнання	4,65	3,96
4	Благополуччя у сім’ї	3,94	4,02
5	**Молитва в церкві**	3,59	3,77
6	**Спілкування з духовними людьми**	2,88	2,83

Продовження таблиці 4

7	Мир	2,76	3,38
8	Молодість, краса, здоров'я	2,12	2,91
9	Розвиток особистості	2,06	2,92
10	**Масові Богослужіння**	1,94	2,88
11	*Езотерика*	-	-
12	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	-	-
13	*Заняття магією*	-	-
14	*Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів*	-	-

Таблиця 5

Ранжування цінностей на емоційно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Цінність	M	σ
1	*Заняття магією*	4,82	4,46
2	*Езотерика*	4,41	3,90
3	«Розгульне» життя	3,71	4,21
4	Руйнувати	3,65	3,63
5	Концерти, дискотеки	3,53	3,79
6	Війна	3,35	3,44
7	Вуличні «тусовки»	3,12	3,12
8	Влада криміналу	3,00	3,87
9	Байдужість до політики	2,94	2,65
10	Привільність поведінки	2,47	3,18
11	**Спілкування з духовними людьми**	-	-
12	**Масові Богослужіння**		
13	**Молитва в церкві**		
14	**Домашня молитва**		

Таблиця 6

Ранжування цінностей на когнітивно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Цінність	M	σ
1	Благополуччя у сім'ї	6,29	3,67
2	Нагороди, визнання	4,71	3,73
3	Багатство	4,59	3,57
4	Любов, дружба	4,06	4,08
5	**Масові Богослужіння**	3,35	3,08
6	Повага до старших	3,29	4,08
7	**Молитва у храмі наодинці**	3,18	3,24

Продовження таблиці 6

8	**Спілкування з духовними людьми**	2,35	2,89
9	Влада закону	2,24	3,40
10	Відпочинок	2,18	2,98
11	*Езотерика*	-	-
12	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	-	-
13	*Заняття магією*	-	-
14	*Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів*	-	-

Таблиця 7

Ранжування цінностей на когнітивно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Цінність	M	σ
1	Концерти, дискотеки	4,88	4,32
2	Неблагополуччя у сім'ї	4,12	3,53
3	Влада криміналу	3,94	4,08
4	Руйнувати	3,94	4,02
5	*Заняття магією*	3,65	3,74
6	*Езотерика*	3,00	3,58
7	Байдужість до політики	2,94	3,03
8	Привільність поведінки	2,65	3,22
9	Пасивність	2,65	3,49
10	Війна	2,41	3,55
11	**Спілкування з духовними людьми**	-	-
12	**Масові Богослужіння**	-	-
13	**Молитва в церкві**	-	-
14	**Домашня молитва**	-	-

Таблиця 8

Ранжування цінностей на діяльнісно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Цінність	M	σ
1	Благополуччя у сім'ї	6,94	3,17
2	Любов, дружба	5,53	3,93
3	Багатство	5,47	3,92
4	Нагороди, визнання	5,12	3,27
5	**Молитва у храмі наодинці**	3,00	3,42
6	Повага до старших	2,82	4,14

7	**Масові Богослужіння**	2,47	3,22
8	Відпочинок	2,41	3,46

Продовження таблиці 8

9	**Спілкування з духовними людьми**	1,76	2,05
10	Допитливість	1,65	2,52
11	*Езотерика*	-	-
12	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	-	-
13	*Заняття магією*	-	-
14	*Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів*	-	-

Таблиця 9

Ранжування цінностей на діяльнісно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (апробація програми «Empower»), n=21

№	Цінність	M	σ
1	Війна	5,18	3,52
2	Концерти, дискотеки	4,47	4,01
3	Привільність поведінки	3,94	3,83
4	Руйнувати	3,53	3,00
5	Неблагополуччя у сім'ї	3,41	3,44
6	*Заняття магією*	3,35	4,13
7	*Езотерика*	3,18	3,72
8	Підкорювати, маніпулювати	2,65	3,62
9	«Розгульне» життя	2,41	3,72
10	Влада криміналу	2,35	3,51
11	**Спілкування з духовними людьми**	-	-
12	**Масові Богослужіння**	-	-
13	**Молитва в церкві**	-	-
14	**Домашня молитва**	-	-

Додаток Д

Кількісні результати дослідження серед підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент)

Таблиця 1

Ієрархія позитивних ціннісних аспектів підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Рівень	Ж	С	Гр.	Г	Ет.	Ес.	М
1	Емоційний	6,52	9,33	7,76	10,57	3,81	13,09	3,86
2	Когнітивний	11,81	6,81	5,05	7,95	6,71	6,90	5,14
3	Діяльнісний	4,48	7,29	3,86	6,09	6,86	5,81	6,86

Таблиця 2

Ієрархія негативних ціннісних аспектів підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Рівень	Ж	С	Гр.	Г	Ет.	Ес.	М
1	Емоційний	4,52	9,24	9,24	3,52	10,52	11,14	6,38
2	Когнітивний	3,05	6,48	9,09	4,09	6,90	8,14	6,57
3	Діяльнісний	1,29	5,05	7,14	3,81	5,57	4,57	6,81

Таблиця 3

Результати діагностики ціннісних типів (за методикою Р. Інглхарта, підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Ціннісний тип	М	σ
1	Цінності адаптації	1,43	0,87
2	Цінності соціалізації	1,38	0,80
3	Цінності індивідуалізації	0,19	0,40

Таблиця 4

Ранжування цінностей на емоційно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Цінність	М	σ
1	Розвиток особистості	6,76	4,57
2	Відпочинок	5,05	3,17
3	Мир	4,43	4,45
4	Любов	4,10	3,99
5	Героїзм	2,86	4,03
6	**Спілкування з духовними людьми**	2,88	2,83

Продовження таблиці 4

7	Молодість, краса ,здоровя	2,29	2,79
8	Заняття технікою	1,90	3,56
9	Цікавитись життям суспільства	1,81	3,59
10	Концерти, дискотеки	1,62	3,41
11	**Спілкування з духовними людьми**	-	-
12	*Езотерика*	0,71	2,26
13	**Масові Богослужіння**	-	-
14	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	0,57	1,91
15	**Молитва в церкві**	-	-
16	*Заняття магією*	-	-
17	**Домашня молитва**	1,29	2,07
18	*Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів*	-	-

Таблиця 5

Ранжування цінностей на емоційно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Цінність	M	σ
1	Вуличні «тусовки»	3,71	4,42
2	Слідування моді	3,71	4,46
3	Неповага до старших	3,52	4,28
4	Неблагополуччя у сім'ї	3,24	3,52
5	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	2,81	3,31
6	Війна	2,52	3,14
7	Гроші, багатство	2,43	3,58
8	Руйнувати	2,24	3,36
9	Влада криміналу	2,14	3,71
10	Влада закону	2,10	3,92
11	**Спілкування з духовними людьми**	-	-
12	*Езотерика*	-	-
13	**Масові Богослужіння**	-	-
14	*Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів*	2,05	2,53
15	**Молитва в церкві**	-	-
16	*Заняття магією*	1,24	1,94
17	**Домашня молитва**	-	-

Таблиця 6

Ранжування цінностей на когнітивно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Цінність	M	σ
1	Мир	4,24	4,72
2	Розвиток особистості	3,33	4,28
3	Піклування про дітей	3,24	3,43
4	Пам’ять про смерть	2,86	3,59
5	Допомога старшим	2,62	3,44
6	Розумова праця	2,48	3,32
7	Благополуччя у сім’ї	2,33	3,63
8	Героїзм	2,05	3,77
9	Молодість, краса, здоров’я	1,95	3,00
10	Наукові бесіди, зібрання	1,76	3,50
11	**Спілкування з духовними людьми**	1,48	2,54
12	*Езотерика*	-	-
13	**Масові Богослужіння**	0,52	1,83
14	*Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів*	-	-
15	**Молитва у храмі наодинці**	1,62	3,12
16	*Заняття магією*	-	-
17	**Домашня молитва**	1,33	2,15
18	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	-	-

Таблиця 7

Ранжування цінностей на когнітивно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Цінність	M	σ
1	Влада закону	3,24	4,33
2	Активна участь у політиці	3,10	4,34
3	*Прикмети, гороскопи*	2,67	3,78
4	Слідування моді	2,43	3,93
5	Війна	2,05	3,50
6	Неприйняття політакцій	1,90	3,70
7	*Звертати увагу на прикмети, гороскопи*	1,81	2,67
8	*Заняття магією*	1,81	2,96
9	Вуличні «тусовки»	1,71	3,66
10	Руйнувати	1,67	3,15
11	**Спілкування з духовними людьми**	-	-

Продовження таблиці 7

12	**Масові Богослужіння**	-	-
13	**Молитва в церкві**	-	-
14	**Домашня молитва**	-	-

Таблиця 8

Ранжування цінностей на діяльнісно-позитивному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Цінність	M	σ
1	Допомога старшим	2,86	3,82
2	**Домашня молитва**	2,76	3,79
3	Мир	2,10	3,79
4	Відпочинок	2,00	3,72
5	Любов	1,95	3,21
6	Розумова праця	1,86	2,93
7	Розвиток особистості	1,71	3,64
8	Успіх у житті	1,52	3,12
9	Мріяти	1,48	3,23
10	Гроші, багатство	1,43	2,80
11	**Спілкування з духовними людьми**	1,05	2,17
12	*Езотерика*	-	-
13	**Масові Богослужіння**	0,76	2,18
14	*Звертати увагу на прикмети, горосокопи*	-	-
15	*Заняття магією*	-	-
16	*Використовувати талісмани, дотримуватись обрядів, ритуалів*	-	-

Таблиця 9

Ранжування цінностей на діяльнісно-негативному рівні підлітків, які регулярно відвідують церкву (формувальний експеримент), n=16

№	Цінність	M	σ
1	*Використовувати талісмани,*	2,67	3,83
2	Концерти, дискотеки	2,33	3,62
3	Влада закону	2,29	4,20
4	Війна	2,19	3,53
5	*Звертати увагу на прикмети,*	2,14	3,48
6	Руйнувати	2,00	3,52
7	Вуличні «тусовки»	1,67	3,55
8	Слідування моді	1,57	3,32
9	*Езотерика*	1,33	2,93
10	Влада криміналу	1,19	2,62

Продовження таблиці 9

11	**Спілкування з духовними людьми**	-	-
12	**Масові Богослужіння**	-	-
13	**Молитва в церкві**	-	-
14	*Заняття магією*	0,67	2,24
15	**Домашня молитва**	-	-